

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ-ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Τομέας Αρχιτεκτονικού Σχεδιασμού-Περιοχή Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής

ΑΜΒΟΥΡΓΟ

Ελεύθερη και Χανσεατική Πόλη

Από τη μεσαιωνική Αρχιεπισκοπή στο
σύγχρονο κέντρο Εμπορίου και Πολιτισμού

Αλεξάνδρα Φιλίππου
Επιβλέπουσα: αναπλ. καθηγήτρια Γ. Μαρίνου

Φεβρουάριος 2013

Εικόνα εξωφύλλου: Το οικόσημο της πόλης του Αμβούργου, που υιοθέτησε η πόλη απο το 1241, με τη σημερινή του μορφή. Απεικονίζει τις πύλες των τειχών με δύο πύργους, ενώ ο μεσαίος συμβολίζει τον καθεδρικό ναό του, αφιερωμένο στην Παναγία. Τα δύο αστέρια αποτελούν επίσης σύμβολα της Παναγίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή	5
B. Ιστορική εξέλιξη προς τη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης	
1. Ίδρυση Κάστρου-Αρχιεπισκοπής	7
2. Οι πρώτες βάσεις της πόλης	15
3. Η ανάδυση του εμπορίου	21
4. Ελεύθερη και Χανσεατική πόλη	24
5. Προς τη σύγχρονη πόλη	41
Γ. Η σημερινή εικόνα του Αμβούργου: Αναφορές στο παρελθόν και οράματα του μέλλοντος	63
Βιβλιογραφία	66
Εικονογραφικές πηγές	68

A. Εισαγωγή

Το Αμβούργο σήμερα είναι γνωστό, κυρίως στους αρχιτεκτονικούς κύκλους, από το μεγάλο έργο αστικής ανάπλασης του HafenCity, στο οποίο το σημαντικότερο κτήριο είναι η Elbphilharmonie, η “φίλαρμονική του ποταμού Έλβα”. Αυτή η οικοδομική δραστηριότητα δεν προηγείται μιας ταυτότητας που θέλει να αποδοθεί στο Αμβούργο, αλλά αντίθετα, έπεται μιας διαδικασίας διαμόρφωσής του, πάντα άρρηκτα συνδεδεμένης με τον ποταμό Έλβα. Ο ποταμός, που εκβάλλει στη Βόρεια θάλασσα, έχει κάνει το Αμβούργο σημαντικό εμπορικό λιμάνι, το δεύτερο μεγαλύτερο της Ευρώπης, του έχει δώσει μεγάλη αλιευτική δραστηριότητα, και ακόμη, τα τελευταία χρόνια έχει γίνει τόπος ψυχαγωγίας των κατοίκων αλλά και των επισκεπτών.

Ωστόσο, δεν ήταν μόνον ο Έλβας που διαμόρφωσε τη φυσική, οικονομική και πολιτιστική φυσιογνωμία του Αμβούργου. Κυρίαρχος παράγοντας σε κάθε επίπεδο δημιουργικής δραστηριότητας και έκφρασης ήταν οι συντεχνίες του Μεσαίωνα και η δυναμική παρουσία τους, σε μια Γερμανία με διασπασμένη εξουσία και ελεύθερο εμπόριο, που οδήγησε στην ανάδειξη της πόλης σε αυτόνομη ενότητα, και της έδωσε τον τίτλο της “Ελεύθερης και Χανσεατικής πόλης”. Τόσο ο τίτλος, όσο και η πρακτική του σημασία, παραμένουν σε ισχύ μέχρι σήμερα.

Σε αυτή την εργασία, θα ερευνήσουμε τη διαμόρφωση της πόλης του Αμβούργου με σημείο αναφοράς τις συντεχνίες του Μεσαίωνα, ως οργανωμένες ομάδες επαγγελματιών αστών: την οικονομική, κοινωνική, πολιτική δραστηριότητά τους και τη συνακόλουθη δημιουργία μιας αστικής αρχιτεκτονικής.

Β. Ιστορική εξέλιξη προς τη διαμόρφωση της σύγχρονης πόλης

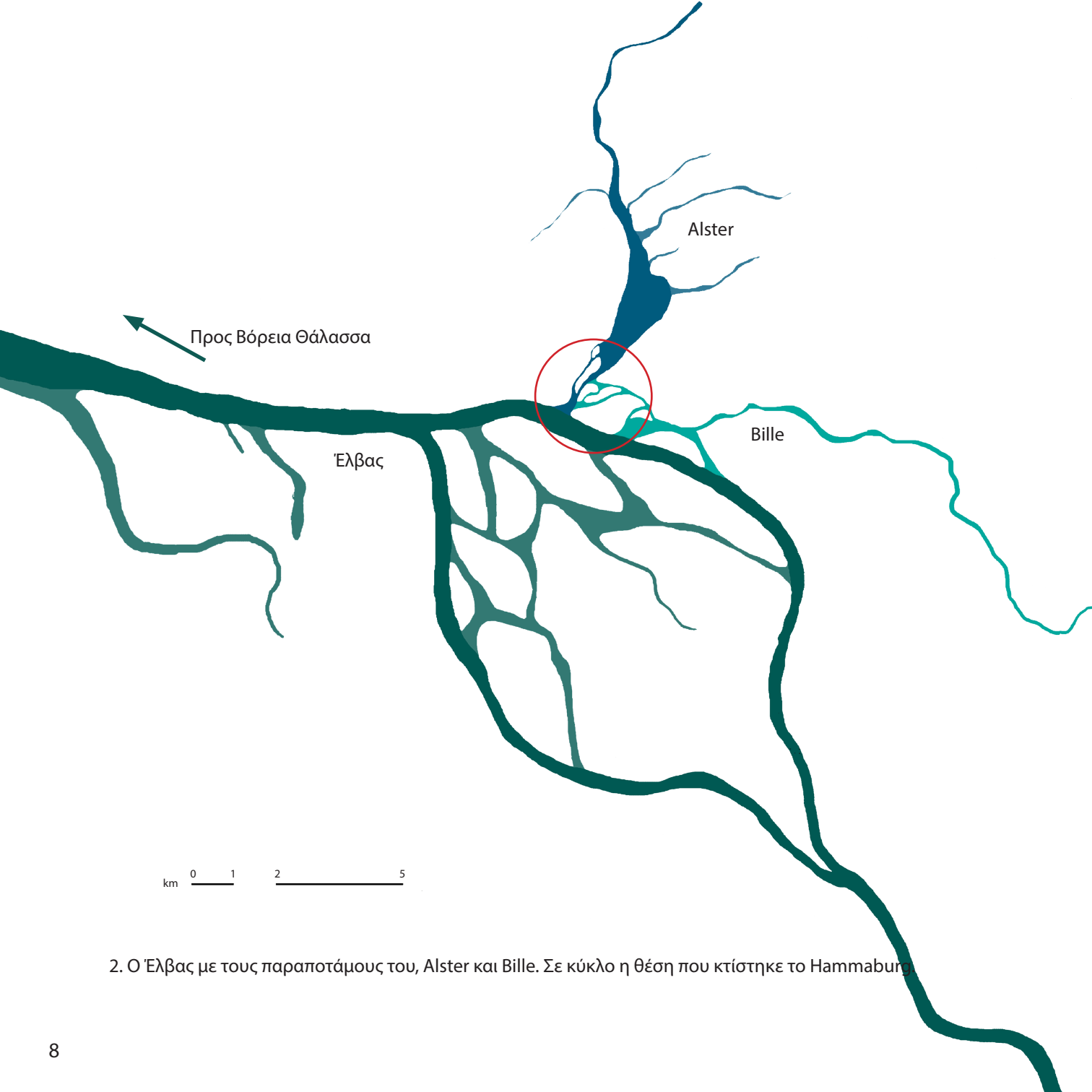
1. Ίδρυση Κάστρου-Αρχιεπισκοπής

Τον 8ο αιώνα μ.Χ. βασιλιάς του φραγκικού βασιλείου έγινε ο Καρλομάγνος. Το Φράγκικο βασίλειο ήδη από τη δημιουργία του είχε κληρονομήσει τη φεουδαλικού χαρακτήρα δομή, όπως αυτή άρχισε να διαφαίνεται στην παρακμάζουσα Ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Η αποδυνάμωση της κεντρικής εξουσίας, λόγω των επιθέσεων των βαρβαρικών φύλων, είχε οδηγήσει τους μικροϊδιοκτήτες γης να παραχωρήσουν την περιουσία και την ελευθερία τους στους τοπικούς άρχοντες, με αντάλλαγμα την παροχή προστασίας απ' αυτούς.

Ως αποτέλεσμα οι δύο κοινωνικές τάξεις της εποχής, έξω από την τάξη του κλήρου, ήταν ο τοπικός άρχοντας-φεουδάρχης και ο δουλοπάροικός του. Ο πρώτος αντλούσε την εξουσία του από τη γη που κατείχε, η οποία περιελάμβανε, προσαρτώνοντάς την, εργάτες, και τα αγροτικά προϊόντα που αυτοί παρήγαγαν. Η κατώτερη αυτή τάξη είχε και την υποχρέωση να σχηματίζει ιδιωτικό στρατό σε περίπτωση ανάγκης. Το ρόλο της τοπικής εξουσίας, πέρα και πάνω από ευγενείς και αριστοκράτες, έπαιζε και η εκκλησία.

Το φραγκικό βασίλειο, λοιπόν, αποτελούνταν από ένα σύνολο μικρότερων επικρατειών, όπου ο κάθε άρχοντας λειτουργούσε κατά βούληση. Η κεντρική εξουσία του βασιλείου αποδυναμωνόταν με τα χρόνια όλο και περισσότερο, δίνοντας τόπο στην περαιτέρω ενδυνάμωση των τοπικών εξουσιών. Τόσο αυτές οι εξουσίες, όσο και ο ίδιος ο βασιλιάς, προχωρούσαν στην ίδρυση νέων πόλεων στο όλο και επεκτεινόμενο βασίλειο. Αυτό είχε ως σκοπό αφενός την απόκτηση μεγαλύτερης ισχύος απο μεριάς των πρώτων και εδραίωσης της εξουσίας τους, και αφετέρου την προστασία των ορίων του βασιλείου από τα εχθρικά γειτονικά βαρβαρικά/ειδωλολατρικά φύλα.

Μέσα σε αυτό το πολιτικό πλαίσιο, μετά από την προσάρτηση της Σαξωνίας στο φραγκικό βασίλειο (εικ.1) και τον βίαιο εκχριστιανισμό των κατοίκων της, ο Καρλομάγνος, ο πιο ισχυρός ηγέτης του φραγκικού βασιλείου, έκτισε το 804 μ.Χ., στα βόρεια της Σαξωνίας, το κάστρο Hammaburg. Η περιοχή στην οποία κτίστηκε το κάστρο αυτό ήταν η Nordalbingia, προσωνύμιο που αναφέρεται στην έκταση γερμανικής γης βόρεια του Έλβα, στο Sturmarii/Stormarn, κεντρικό κομμάτι της

2. Ο Έλβας με τους παραποτάμους του, Alster και Bille. Σε κύκλο η θέση που κτίστηκε το Hammaburg.

σημερινής γερμανικής επαρχίας Schleswig-Holstein, που καταλαμβάνει το βορειότερο σημείο της επικράτειας (κύκλος στην εικ.1).

Το Hammaburg κτίστηκε στη συμβολή του Έλβα και των παραποτάμων του Alster και Bille (εικ.2). Η θέση που επιλέχθηκε ήταν στρατηγικής σημασίας, καθώς η νέα πόλη θα είχε τα πλεονεκτήματα μιας παράκτιας εγκατάστασης, χωρίς ωστόσο να είναι εκτεθειμένη στην ανοιχτή θάλασσα. Ακόμα και η προέλευση του προθέματος Hamma, παρ'ότι δεν είναι εξακριβωμένη, μάλλον προέρχεται από την παλιά σαξωνική λέξη Ham, που περιγράφει τη γη στις ακτές του ποταμιού ή το βάλτο¹. Μια άλλη εκδοχή είναι ότι έχει να κάνει με το όνομα Hamme του δάσους της περιοχής και το χωριό Hamm².

Το κάστρο ήταν ο τύπος του *Fluchtburg*, δηλαδή ήταν το οχυρό που χρησίμευε ως καταφύγιο στους κατοίκους της περιοχής σε περίπτωση εχθρικών επιδρομών. Από τις ελάχιστες και μη εξακριβωμένες πληροφορίες που υπάρχουν σε σχέση με αυτό, γνωρίζουμε ότι τα τείχη ήταν κατασκευασμένα από ξύλο και λάσπη, είχαν ύψος 5-6 μέτρα και περικλείαν μια περιοχή 130x130μ.³. Η θέση του οχυρού πρέπει να βρισκόταν στη σημερινή Petrikirche. Το 811 κτίστηκε και μια μικρή, επίσης ξύλινη, εκκλησία (*Taufkirchlein*), αφιερωμένη στην Παναγία, η οποία ενισχύθηκε οικονομικά από τη μονή του Renaix της Φλάνδρας. (εικ.3)

Η δημιουργία αυτού του αρχικού πυρήνα εξυπηρετούσε δύο βασικές προθέσεις του Καρλομάγνου. Αφενός την ενίσχυση της άμυνας της αυτοκρατορίας στα βόρεια, από επιδρομές των Σλάβων, και αφετέρου τη δημιουργία ανεξάρτητης επισκοπής στον Βορρά για την οργάνωση ιεραποστολών με προορισμό τη Σκανδιναβία. Γι'αυτό το λόγο ο βασιλιάς επέμεινε στο να μην προσαρτηθεί η εκκλησία του Αμβούργου σε οποιαδήποτε από τις προσκείμενες επισκοπές.

Το 831 ο Λουδοβίκος ο Ευσεβής, γιος του Καρλομάγνου, πραγματοποίησε την επιθυμία του πατέρα του κάνοντας το Αμβούργο αρχιεπισκοπή. Ως πρώτος αρχιεπίσκοπος Αμβούργου ορίστηκε ο Anskar, μοναχός στο βενεδικτιανό μοναστήρι του Corvey, στις όχθες του ποταμού Weser, που είχε κηρύξει στη Δανία και τη Σουηδία. Τον ανακήρυξαν αρχιεπίσκοπο οι αρχιεπίσκοποι της Rheims, της Metz, της Trier και της Mainz, με τη συγκατάθεση των αρχιεπισκόπων του Verden και της Βρέμης, οι οποίοι μέχρι πρότινος μοιράζονταν τη θρησκευτική επικυριαρχία της Nordalbingia. Το 834, με

---

1. Jefferies Matthew, *Hamburg: a cultural history*, Northampton, Interlink Books, 2011, σ. 1

2. Neubert Peter John, "Hammaburg", Hamburgbuch, hamburgbuch.de

3. Hamburgs Geschichte, "Bau der Hammaburg", www.hamburgs-geschichte.de

Εκκλησία
Τείχη

Alster

Bille

0 100 200 500
m

Έλβας

3. Hammaburg, 9ος αιώνας

διάταγμα επικυρωμένο από τον Πάπα Γρηγόριο IV, στην αρχιεπισκοπή του Αμβούργου συμπεριλήφθηκαν οι Ισλανδία, Γροιλανδία και Σκανδιναβία⁴. Ο νέος αρχιεπίσκοπος επέκτεινε και διακόσμησε τον καθεδρικό (εικ.4), έκτισε ένα βενεδικτιανό μοναστήρι, καθώς και ένα σχολείο, υποθέτουμε εκκλησιαστικό. Ο οικισμός περιοριζόταν στην περιοχή της μετέπειτα ενορίας Petrikirche και είχε αποκλειστικά ξύλινα κτίσματα, με ξυλεία από τα γύρω δάση, ενώ είχε ήδη αποκτήσει και προάστεια.

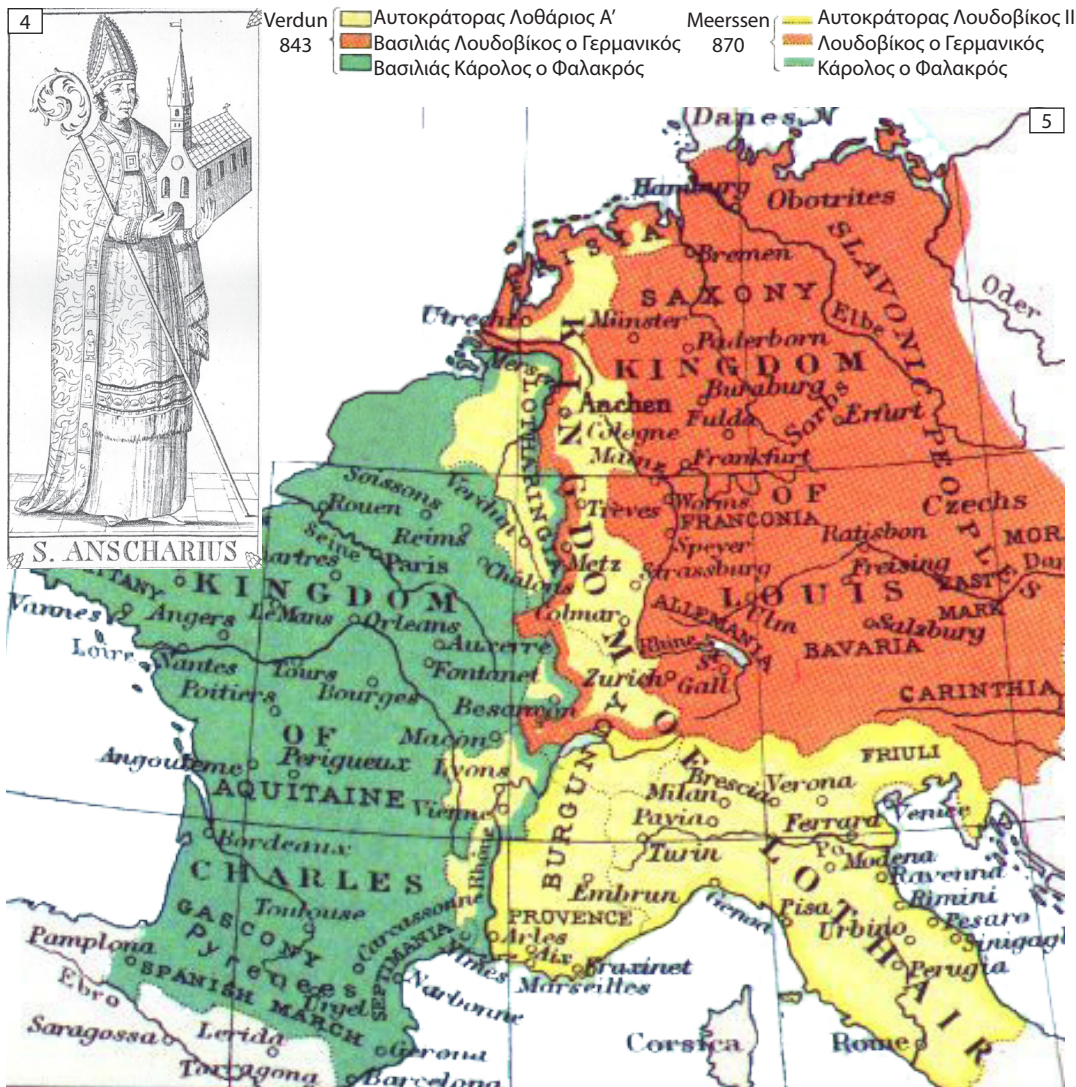
Μετά το θάνατο του Λουδοβίκου του Ευσεβούς (840) το βασίλειο των Φράγκων με τη συνθήκη του Verdun (843) διασπάστηκε σε τρία μέρη, το Δυτικό, μετέπειτα Γαλλία, το Μέσο, και το Ανατολικό, μετέπειτα Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, του οποίου βασιλιάς έγινε ο Λουδοβίκος ο Γερμανικός. Αργότερα, με τη συνθήκη του Meerssen (870) μοιράστηκε και η Λοταρίνγκια, το βόρειο κομμάτι του Μέσου βασιλείου (καθώς το Ιταλικό είχε περιέλθει στην εξουσία του Λουδοβίκου II), μεταξύ των άλλων δύο, αν και μεγάλες εκτάσεις της ακτής της Frisia ήταν υπό κατοχή των Βίκινγκ (ει.5). Η διάσπαση σήμανε την παρακμή του βασιλείου των Φράγκων, με την οποία ο τίτλος του βασιλιά ξέπεσε σε ρόλο τυπικό. Με την απουσία της προηγούμενης ισχυρής κεντρικής διοίκησης του Καρλομάγνου, οι τοπικοί άρχοντες ανέκτησαν και επαύξησαν τη δύναμή τους. Αυτοί ήταν οι κύριοι των περιοχών τους, και όχι μόνο απολάμβαναν αυτονομία έναντι του αυτοκράτορα, αλλά από το 911 κι έπειτα τον εξέλεγαν στο Reichstag, το αυτοκρατορικό συμβούλιο, με κύριο κριτήριο πλέον όχι την ικανότητά του, αλλά μάλλον την ανικανότητά του να κυβερνά. Επιπλέον κατείχαν και τη δύναμη της εκθρόνισής του αν θεωρούνταν ακατάλληλος για τη θέση.

Το Αμβούργο κήκε ολοσχερώς το 845 από τους Βίκινγκς με επικεφαλής το Δανό Βασιλιά της Γιουτλάνδης, Ερρίκο. Οι διαμάχες μεταξύ των διάδοχων του θρόνου του Ανατολικού βασιλείου δεν άφησαν να δοθεί βοήθεια στο Αμβούργο, ή τον αρχιεπισκοπό του, που είχε καταφύγει νότια του Έλβα. Με την προσάρτηση του μοναστηριού του Torhout στο βασίλειο του Κάρολου του Φαλακρού (του Δυτικού βασιλείου) ο Anskar στερήθηκε και αυτή τη χρηματική βοήθεια. Το 847 ωστόσο, ο Λουδοβίκος ο Γερμανικός σε σύνοδο στο Mainz ένωσε το Αμβούργο με τη Βρέμη σε κοινή επισκοπική περιφέρεια με έδρα τη Βρέμη. Αρχιεπίσκοπός της ορίστηκε

---

4. Στο έργο του Anskar, να εγκαθιδρύσει μια αρχιεπισκοπή με μεγάλη ακτινοβολία από την αρχή, βοήθησε το μοναστήρι του Corvey αποστέλλοντας εκπαιδευόμενους, καθώς και το μοναστήρι Torhout/Turholt της Φλάνδρας, το οποίο χρηματοδοτούσε την αρχιεπισκοπή του Αμβούργου και συγχρόνως δεχόταν νέους από τη Δανία για την ιεραποστολική εκπαίδευσή τους.

4. Αναπαράσταση της “δωρεάς” του καθεδρικού Mariendom στο Αμβούργο, από τον πρώτο του αρχιεπίσκοπο, πλέον Άγιο, Anskar. Η εικόνα βρισκόταν στον καθεδρικό, και σήμερα φυλάσσεται στην εκκλησία Petrikirche.

5. Ο διαχωρισμός του φραγκικού βασιλείου, πρώτα με τη συνθήκη του Verdun το 843, και έπειτα με τη συνθήκη του Meerssen το 870.

και πάλι ο Anskar. Αυτή τη φορά κέρδισε την εύνοια του Δανού βασιλιά Ερρίκου της Γιουτλάνδης, στην πόλη Schleswig του οποίου έκτισε μια εκκλησία, και με την προστασία του οποίου ξεκίνησε πάλι ιεραποστολές στη Σουηδία. Επιπλέον ο Anskar ανοικοδόμησε στο κατεστραμμένο Αμβούργο τα τείχη, τον καθεδρικό, το μοναστήρι και το σχολείο.

Γνωρίζουμε ότι ήδη από τα τέλη του 9ου αιώνα το Αμβούργο είχε τα εμπορικά δικαιώματα κοπής νομίσματος (*Münzrecht*) και νόμου αγοράς (*Marktrecht*), καθώς και τελωνείο, προνόμια που η Βρέμη απέκτησε αργότερα. Υπήρχε επίσης και ένα μικρό λιμάνι, που χρησιμοποιούσε μια ξύλινη προβλήτα 120 μέτρων για το εμπόριο μακρινών αποστάσεων⁵. Αν και λείπουν τα στοιχεία που θα τοποθετούσαν αυτές τις εγκαταστάσεις σε ένα χάρτη, μπορεί κανείς να φανταστεί πώς το Hammaburg, παράλληλα με τα οικονομικά δικαιώματα που αποκτούσε, ανέπτυξε έναν υποτυπώδη, αλλά ουσιαστικό πολεδομικό ιστό, με νευραλγικό σημείο την αποβάθρα. Κέντρο θα ήταν η εκκλησιαστική δύναμη, με τον καθεδρικό και παραδίπλα το νομισματοκοπείο και η αγορά, η οποία θα πρέπει να ήταν σε άμεση σύνδεση, τόσο με κάποια χερσαία οδό, όσο και με το λιμάνι πάνω στον Έλβα, με το παρακείμενο τελωνείο. Μετά το θάνατο του Λουδοβίκου του Γερμανικού το 876, Δανοί και Σλάβοι επιτέθηκαν στη Σαξωνία και έκαψαν και πάλι το Hammaburg.

Η δύναμη της εκκλησιαστικής εξουσίας στην πόλη του Αμβούργου μεγάλωσε, όταν επί Όθωνα Α', δούκα της Σαξωνίας και πρώτου αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (936), η αρχιεπισκοπή Αμβούργου-Βρέμης έλαβε πλήρη αστικά, στρατιωτικά και εμπορικά δικαιώματα στην επικράτειά της. Επιπλέον, ο αυτοκράτορας επέτρεψε στον επόμενο αρχιεπίσκοπο, Adaldag, να ιδρύσει αγορά στη Βρέμη, η οποία θα διέθετε στην εκκλησία τα προϊόντα της, νομίσματα, και τους συλλεχθέντες φόρους. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι η δραστηριότητα του εμπορίου άρχισε από τότε να αποκτά στην επικράτεια της επισκοπής Αμβούργου-Βρέμης έναν ουσιαστικό ρόλο με δυναμική. Τότε βέβαια το εμπόριο τροφοδοτούσε την εκκλησία γιατί υπαγόταν στην εξουσία της, όμως αργότερα έγινε τόσο ισχυρό ώστε να αυτονομηθεί.

Μέχρι το 10ο αιώνα οι επαγγελματίες έμποροι/πραματευτές ήταν ελάχιστοι, καθώς οι ανελεύθεροι κάτοικοι των πόλεων, όπως και τα μέλη της αριστοκρατίας και του κλήρου, απαγορευόταν να συμμετέχουν σε μεταπρατικές δραστηριότητες. Ο έμπορος δεν είχε σταθερή βάση και περιόδευε στις διάφορες περιοχές υπό δύσκολες

---

5. Port of Hamburg, "The history of Hamburg Port", <http://www.hafen-hamburg.de/en/content/history-hamburg-port> (πρόσβαση 23/12/2012).

■ Εκκλησιαστική επικράτεια
■ Τείχη

- 1. Bischofsburg
- 2. Καθεδρικός Mariendom

6. Bischofsburg και καθεδρικός, 11ος αιώνας

συνθήκες. Δεν υπήρχε τακτική και κανονική εμπορική δραστηριότητα, παρά μόνο τοπικές μικρές εβδομαδιαίες αγορές τροφίμων, οι οποίες μάλιστα λάμβαναν χώρα εκτός των τειχών της πόλης, δίπλα σε κάποια πύλη. Σε αυτές τις αγορές δεν απασχολιόντουσαν «μεταπράτες», αλλά «υπάλληλοι στον τομέα εφοδιασμού του χωροδεσποτικού οίκου»⁶.

Ήδη όμως από αυτή την εποχή γνωρίζουμε για την ύπαρξη τοπικών εμπορικών οργανώσεων στο Αμβούργο, ότι οι έμποροι είχαν τεθεί υπό την προστασία του αυτοκράτορα, κι ότι η βόρεια Γερμανία διατηρούσε δραστήρια μεταφορική σύνδεση με την Αγγλία. Αυτές οι συνθήκες υποδεικνύουν την αρχή της μεταβολής της θέσης του ρόλου του εμπορίου στην κοινωνία. Παράλληλα, η προσάρτηση στην αρχιεπισκοπή των υποτελών επισκοπών (*suffragans*) της Ribe, Schleswig, Aarhus (και οι τρεις στη Δανία) και Oldenburg (Holstein) υποδηλώνει την αυξανόμενη πολιτική σημασία του Αμβούργου.

Στα τέλη του 10ου αιώνα η Nordalbingia δέχθηκε κι άλλες επιθέσεις από σλαβικά φύλα και Βίκινγκς, με την τελευταία να είναι το 1002. Από τότε κι έπειτα το Αμβούργο ξεκίνησε την ανοικοδόμησή του και τη, σταθερή του πλέον, οικοδομική ανάπτυξη.

Τη σταθερότητα στο Βορρά πέτυχε ο Unwan, αρχιεπίσκοπος Αμβούργου-Βρέμης από το 1013, ο οποίος κέρδισε και με τη βοήθεια του δούκα Bernhard II της Σαξωνίας την εύνοια των αρχόντων των εως τότε εχθρικών ιδωλολατρικών φύλων, όπως λ.χ. του Cnut του Μεγάλου της Δανίας, ενώ παράλληλα Σάξωνες και Σλάβοι συνήψαν ειρήνη. Το Αμβούργο από το 1024 αναπτύχθηκε και πάλι, με κάστρα, εκκλησίες και μοναστήρια, όλα από ξύλο, με δαπάνες της αρχιεπισκοπής. Αστοί και κληρικοί ήρθαν πάλι να εγκατασταθούν και να δραστηριοποιηθούν, ενώ οι μεταφορές και το εμπόριο άνθισαν.

2. Οι πρώτες βάσεις της πόλης

Οι πρώτες ουσιαστικές αρχιτεκτονικές βάσεις για την πολεοδομική ανάπτυξη του Αμβούργου έγιναν μέσα στον 11ο αιώνα. Ο αρχιεπίσκοπος Bezelin Alebrand/Adalbrand, ο οποίος χειροτονήθηκε το 1035, έκτισε στο Αμβούργο τα πρώτα πέτρινα

---

6. Πιρέν Ανρί, *Οι πόλεις του μεσαίωνα : Δοκίμιο οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003.

Εκκλησιαστική επικράτεια
Τείχη

1. Bischofsburg
2. Καθεδρικός Mariendom
3. Wiedenburg

7. Bischofsburg, Wiedenburg και καθεδρικός, 11ος αιώνας

1150

κτίσματα. Ο αρχιεπίσκοπος αρχικά ξαναέκτισε τον καθεδρικό της Παναγίας στα νότια του Αμβούργου και έπειτα έκτισε ένα κάστρο ως κατοικία του, το *Bischofsburg* (1037), με πύργους και δικό του αμυντικό τείχος⁷ (εικ.6). Η πέτρα που χρησιμοποιήθηκε ήταν λαξευτή και προερχόταν από τα νησάκια του *Bille*. Οι δύο πρώτες σταθερές, μόνιμου χαρακτήρα κατασκευές στην πόλη, λοιπόν, έγιναν από τον αρχιεπίσκοπο και για την εξυπηρέτηση του ιδίου. Ο καθεδρικός ήταν η έκφραση σε δημόσιο κτήριο της δύναμης του Θεού και σε προέκταση της εξουσίας της εκκλησίας. Από την άλλη, η νέα κατοικία του αρχιεπισκόπου, πέρα από σύμβολο ισχύος, τον προστάτευε από εξωτερικούς κινδύνους, και θα μπορούσε κανείς να υποθέσει και εσωτερικούς, καθ' ότι το κάστρο αυτό βρισκόταν εντός των τειχών της πόλης.

Η θέση των τειχών της εποχής εκτιμάται να ταυτίζεται με αυτά του 12ου αιώνα, ονόματι *Heidenwall*. Τα τείχη προστάτευαν την πόλη στα βορειοδυτικά και βορειοανατολικά, ενώ στο ανατολικό κομμάτι τους, που ήταν εκτεθειμένο σε χερσαία έκταση, είχε διαμορφωθεί και τάφος. Στο Νότο δεν υπήρχε τείχος, καθώς το στενό πέρασμα του ποταμού *Bille* αποτελούσε φυσικό προστατευτικό όριο. Το όνομα των τειχών δηλώνει και τη λειτουργία τους, την προστασία δηλαδή της πόλης από τους ειδωλολάτρες (*Heiden*) εχθρούς της, τους Σλάβους και Βίκινγκ, στοιχείο που ενισχύει ακόμα περισσότερο τον θρησκευτικό, ιεραποστολικό χαρακτήρα του οικισμού.

Τα ξύλινα τείχη βέβαια δεν ήταν αρκετά για την προστασία της πόλης. Έτσι, ο αρχιεπίσκοπος *Alebrand* έκτισε το 1042 το *Wiedenburg*, οχυρό με πύργους και προμαχώνες. Η θέση του νέου κάστρου ήταν στην απέναντι όχθη στα νοτιοανατολικά του *Hammaburg*, πάνω σε νησίδα φυσικά οχυρή, και η ονομασία του πιστεύεται ότι προήλθε από τις ιτιές (*Wieden*) που φύτεωναν στις εκεί βαλτώδεις όχθες (εικ.7). Σύντομα, μόλις το 1045, έκτισε και ο δούκας της Σαξωνίας *Bernhard II*, της δυναστείας των *Billung*, ένα κάστρο για κατοικία του, το *Alsterburg*, στα βόρεια του *Hammaburg* (εικ.8-4). Το δουκάτο της Σαξωνίας λειτουργούσε ανταγωνιστικά ως προς την αρχιεπισκοπική εξουσία, η οποία στο Αμβούργο όπως είδαμε ήταν η προεξάρχουσα. Η πράξη αυτή του δούκα, λοιπόν, μπορεί να ειπωθεί, τόσο συμβολικά, όσο και πρακτικά, ως ανταγωνιστική και εξισορροπητική της εξουσίας του αρχιεπισκόπου. Ο δούκας θέλησε να λάβει μέρος στην εξουσία στο *Hammaburg*, κάτι που αρχικά χρειαζόταν τον ορισμό της έδρας του στην πόλη. Βέβαια αυτό δεν μπορούσε να γίνει

---

7. Σήμερα διασώζονται τα θεμέλια ενός πύργου (*Bischofsturm*) που αρχικά θεωρούνταν ως μέρος της κατοικίας του αρχιεπισκόπου, θεωρία ωστόσο η οποία με ανασκαφές του 2008 καταρρίφθηκε, καθώς χρονολογήθηκαν στο 12ο αιώνα.

- Εκκλησιαστική επικράτεια
- Κοσμική εξουσία
- Τείχη

1. Bischofsburg
2. Καθεδρικός Mariendom
3. Wiedenburg
4. Alsterburg
5. Neueburg

8. Τα κάστρα της κοσμικής, δουκικής εξουσίας περικλείουν την εκκλησιαστική επικράτεια, 11ος αιώνας.

εντός των τειχών, όπου ίσχυε η δικαιοδοσία του αρχιεπισκόπου. Έτσι, το κάστρο του Δούκα εφάπτεται των τειχών στα βόρεια της πόλης, εκεί που αρχίζει το στένωμα του ποταμού Alster, σε μια θέση, τόσο στρατηγική για την άμυνα της πόλης, όσο και ευνοϊκή για την εκμετάλλευση και τον έλεγχο της θαλάσσιας κίνησης.

Αυτός ο ανταγωνισμός κοσμικής-εκκλησιαστικής εξουσίας συνέχισε και με το διάδοχο του Alebrand, αρχιεπίσκοπο Adalbert, ο οποίος «με την κοπή νομίσματος και την άσκηση άλλων κερδοφόρων κυριαρχικών δικαιωμάτων, σαν πραγματικός πρίγκηπας, επεδίωκε να απομακρύνει την περιουσία της Εκκλησίας από την κοσμική δικαιοδοσία του Δούκα»⁸. Ο γιος του δούκα Bernhard II, Ordulf, έκτισε το 1061 το Neuburg ή Wallburg, στην απέναντι όχθη βορειοδυτικά του Hammaburg (εικ.8-5). Το νέο κάστρο βρισκόταν σε θέση πίσω από τα ελικοειδή στενά του Alster, πάλι πάνω σε προστατευμένη φυσικά νησίδα, ακολουθώντας τα βήματα του επισκόπου. Βέβαια η θέση του Neuburg ήταν ευνοϊκότερη ως προς την εμπορική δραστηριότητα, καθώς ήταν πιο κοντά στην εκβολή του ποταμού στον Έλβα.

Βλέπουμε την εκκλησιαστική εξουσία να περικυκλώνεται από την κοσμική εξουσία της αριστοκρατίας, η οποία καταλάμβανε στρατηγικές θέσεις, για να καρπώνεται τα προνόμια της συνεχώς αναπτυσσόμενης εμπορικής δραστηριότητας. Η διαφορά των δύο κοινωνικών τάξεων, των αρχόντων και των υποτελών, απεικονίζεται στη μορφή και τη θέση της κατοικίας τους. Οι ισχυροί εγκαθίστανται σε οχυρές θέσεις, σε ύψωμα ή νησί, και κτίζουν τις σταθερές και επιβλητικές κατοικίες από πέτρα. Γύρω από τα κάστρα σχηματίζονται οι ξύλινοι οικισμοί των υποτελών τους. Ο μόνιμος και μεγαλοπρεπής χαρακτήρας των μεγάλων κάστρων που τοποθετούνται κεντρικά αντιπαραβάλλεται στον προσωρινό και ευτελή χαρακτήρα των καλυβών που τοποθετούνται γύρω από αυτά.

Τα επόμενα χρόνια η διένεξη μεταξύ αρχιεπισκόπου και δούκα συνέχισε, με τον πρώτο να εκμεταλλεύεται την εξουσία για να σπαταλά την περιουσία της εκκλησίας, αφήνοντας το λαό του στη φτώχεια και την εξαθλίωση, και το δούκα να επιχειρεί να υπερισχύσει. Η διένεξη έλαβε τέλος με την επίθεση των Αβοτριδών (*Obotriden*) στη Nordalbingia και την καταστροφή της το 1072. Λόγω αυτών των αναταραχών ο αρχιεπίσκοπος κατέφυγε μόνιμα στη Βρέμη. Η απουσία του αρχιεπισκόπου αφαίρεσε από το Αμβούργο την εκκλησιαστική πρωτοκαθεδρία του Βορρά, αλλά έδωσε χώρο για την ανάπτυξη της αναδυόμενης δύναμης του εμπορίου.

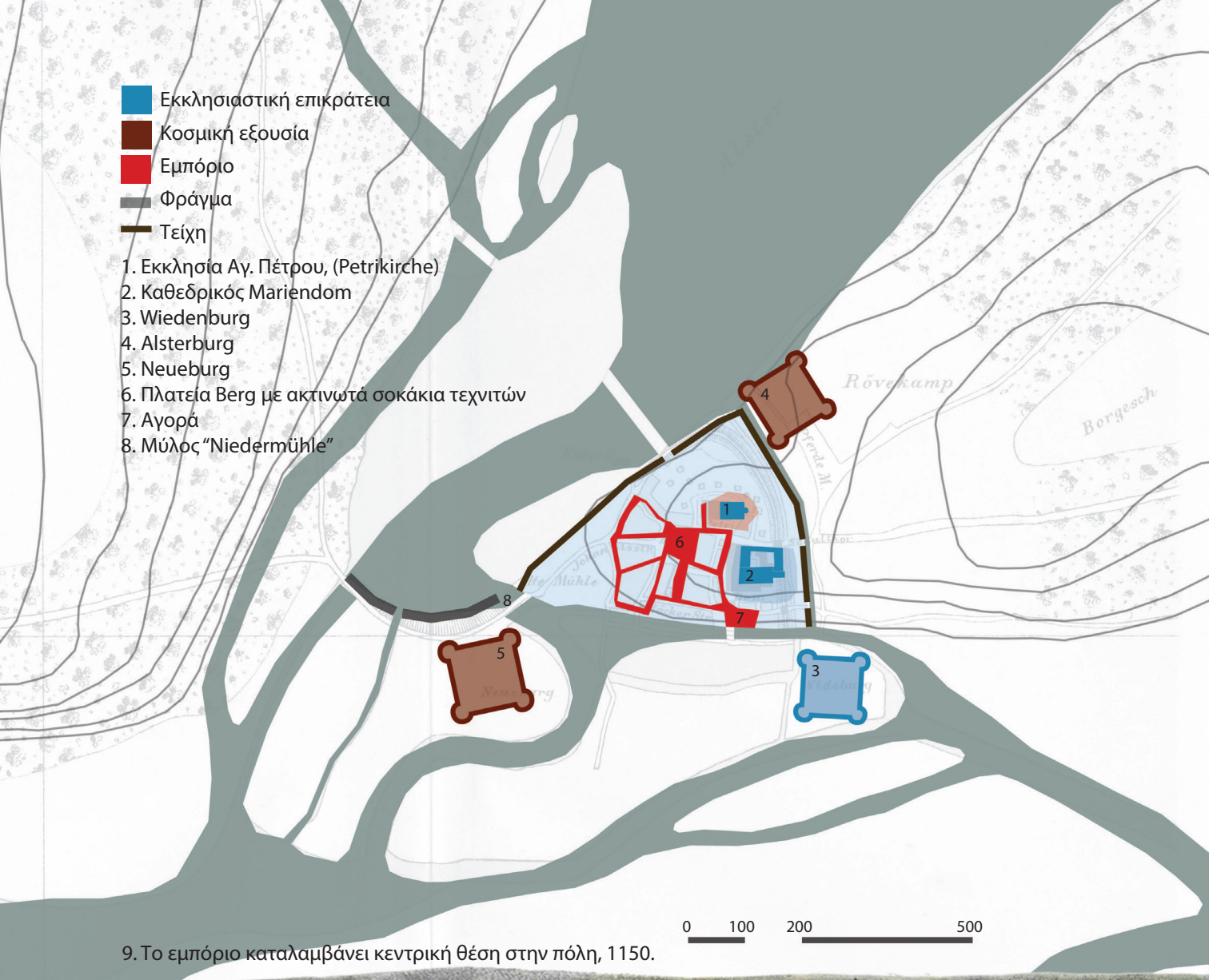
---

8. Gallois Dr. Johann Gustav, *Die Geschichte der Stadt Hamburg*, Tramburg's Erben, 1867, σ.11

- Εκκλησιαστική επικράτεια
- Κοσμική εξουσία
- Εμπόριο
- Φράγμα
- Τείχη

1. Εκκλησία Αγ. Πέτρου, (Petrikirche)
2. Καθεδρικός Mariendom
3. Wiedenburg
4. Alsterburg
5. Neueburg
6. Πλατεία Berg με ακτινωτά σοκάκια τεχνιτών
7. Αγορά
8. Μύλος "Niedermühle"

3. Η ανάδυση του εμπορίου

Στα επόμενα χρόνια όλο και περισσότεροι δουλοπάροικοι μετοικούσαν στο Αμβούργο για να απαλλαχθούν από το *Hofrecht*, και να γίνουν ελεύθεροι πολίτες. Το Αμβούργο, ως πόλη που είχε ιδρυθεί από τον ίδιο τον Καρλομάγνο και όχι από κάποιον δούκα ή πρίγκηπα, δεν είχε *Hofrecht*, τη νομοθεσία δηλαδή που ρύθμιζε τις σχέσεις του ελεύθερου άρχοντα με τους δουλοπάροικους του. Βέβαια, από τον 11ο αιώνα όλο και πιο πολλοί ανελεύθεροι μετακινούνταν στις πόλεις, όπου κέρδιζαν την ελευθερία τους (*Stadtluft macht frei*⁹). Η αυξανόμενη μερίδα ελεύθερου πληθυσμού αποτέλεσε τη νέα τάξη των αστών, οι οποίοι πλέον μπορούσαν να απασχοληθούν στο εμπόριο. Ο έμπορος-αστός όχι μόνο βρισκόταν εντός του άστεως, αλλά έγινε και βασικό συστατικό δημιουργίας του: “προμηθεύει με τα μέσα, εφοδιάζει με τις δεξιότητες, να κτιστούν οι μεγάλοι καθεδρικοί. Επεκτείνει και ομορφαίνει το οχυρωμένο συσσωμάτωμα καλυβών και παραπηγμάτων γύρω από κάποιο οχυρό ή μοναστήρι, έως τώρα τιμημένο με το όνομα της πόλης”¹⁰. Η ανάγκη προστασίας της νέας αυτής τάξης έναντι των αριστοκρατών, που ένιωθαν να απειλούνται, την οδήγησε στην οργάνωσή της σε συντεχνίες. Αυτές, έχοντας ως αρχικό κίνητρο την υπεράσπιση των οικονομικών συμφερόντων των μελών τους και τον έλεγχο της παραγωγής, απέκτησαν σταδιακά όλο και περισσότερη δύναμη.

Έτσι λοιπόν πλάι στον καθεδρικό της πόλης (εικ.9-2) αναπτύχθηκε ένα νέο, εμπορικό, κέντρο. Το Berg, η αρχαιότερη πλατεία της πόλης (εικ.9-6), το οποίο λειτουργούσε και ως *Dingstätte*¹¹, αποτέλεσε την κεντρική πλατεία αγοράς, απ’ όπου ξεκινούσαν ακτινωτά σοκάκια, όπου οι αστοί τεχνίτες σχημάτιζαν τις συνοικίες τους ανά συντεχνίες. Ήταν οι δραστηριότητές τους που ονόμασαν αυτούς τους δρόμους: Δρόμος των αρτοποιών, των σιδεράδων, των σαμαράδων, των ζωναράδων, των κρεοπωλών, των γουναράδων, των ψηστών, των βυρσοδεπτών κοκ. Πολλά από αυτά τα ονόματα δρόμων επιζούν μέχρι σήμερα. Ακόμα και η πρώτη ενοριακή εκκλησία του Αμβούργου *Petrikirche*, που κτίστηκε στη θέση που πιθανολογείται ότι βρισκόταν το *Hammaburg*, ήταν *Marktkirche* ή *ecclesia forensis*. Αυτός ο όρος αναφέρεται στην

---

9. “Ο αέρας της πόλης απελευθερώνει”

10. Mackinnon James, *History of modern liberty: Origins-The Middle Ages*, London, Longmans Green and co., 1906, σ. 146

11. Υπαίθριος χώρος συνεδρίασης των πολιτών της πόλης για λήψη αποφάσεων και εκλογή των ηγετών της.

Εκκλησιαστική επικράτεια

Κοσμική εξουσία

Εμπόριο

Φράγμα

Τείχη

1. Εκκλησία Αγ. Πέτρου, (Petrikirche)

2. Καθεδρικός Mariendom

3. Wiedenburg

4. Alsterburg

5. Εκκλησία Αγ. Νικολάου (Nikolaikirche)

6. Πλατεία "Berg" με ακτινωτά σοκάκια τεχνιτών

7. Παλιά Ψαραγορά (Alte Fischmarkt)

8. Μύλος "Niedermühle"

9. Κανάλι "Nikolaifleet"

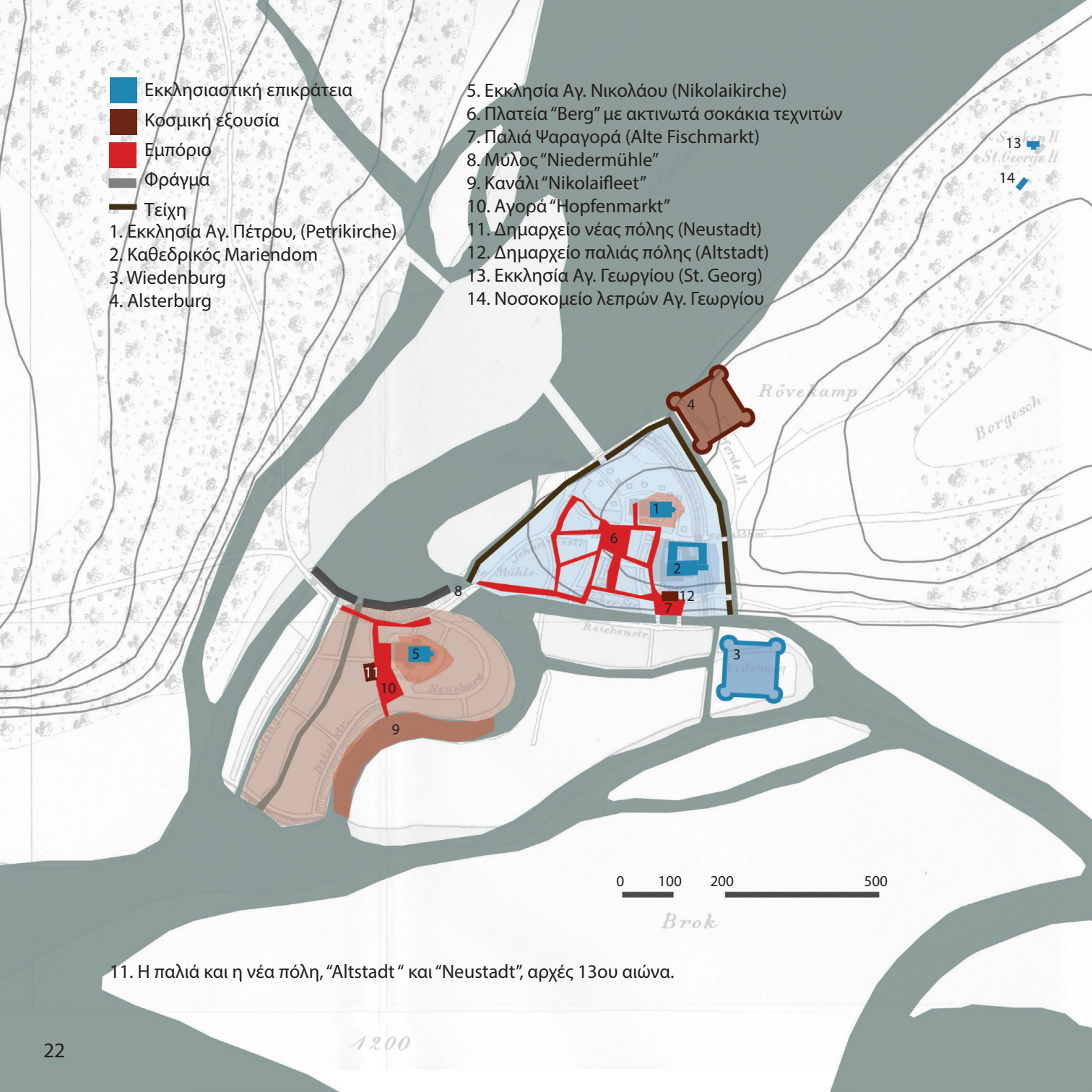
10. Αγορά "Hopfenmarkt"

11. Δημαρχείο νέας πόλης (Neustadt)

12. Δημαρχείο παλιάς πόλης (Altstadt)

13. Εκκλησία Αγ. Γεωργίου (St. Georg)

14. Νοσοκομείο λεπρών Αγ. Γεωργίου

0 100 200 500

Brok

11. Η παλιά και η νέα πόλη, "Altstadt" και "Neustadt", αρχές 13ου αιώνα.

1200

εκκλησία που βρισκόταν στην αγορά της πόλης, ή αντίστοιχα στην ενοριακή εκκλησία της συνοικίας της αγοράς¹². Πλέον η θέση της εκκλησίας στην πόλη οριζόταν σε σχέση με αυτή του εμπορίου, για να επωφεληθεί από την εγγύτητά της σε αυτό.

Το 1072 επίσης διαμορφώθηκε ο μύλος Niedermühle (εικ.9-8) μαζί με το αντίστοιχο φράγμα, κάτι το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να αλλάξει η μορφολογία της ακτογραμμής, με την εισροή καναλιών σε αυτήν και τη διαπλάτυνση του ποταμού Alster, ο οποίος με τον καιρό πήρε περισσότερο τη μορφή λίμνης.

Οι σημαντικές αλλαγές στην πόλη μέσα στον 11ο αιώνα ήταν, από πολιτική άποψη, η μείωση της εκκλησιαστικής δύναμης με παράλληλη ενίσχυση της ισχύος του Δούκα, αλλά κυρίως η ανάδειξη της νέας τάξης των αστών και της απασχόλησής τους, του εμπορίου. Όσον αφορά την πόλη, αυτή αρχίζει να αποκτά μια δομή, με εκκλησιαστικό και εμπορικό κέντρο, και κάποιους κύριους οδικούς άξονες.

Το 12ο αιώνα, η τοποθεσία του Neuburg, που ήταν ευνοϊκή για αλιεία και ναυτιλία, προσέλκυσε με τον καιρό πλήθος κατοίκων και έγινε πυρήνας ενός οικισμού περισσότερο στραμμένου στο θαλάσσιο εμπόριο. Έτσι, το 1188 ιδρύεται μια δεύτερη πόλη, η Neustadt, από τον Γουστάβο Αδόλφο III, Δούκα του Schauenburg, Stormarn και Holstein. Το ίδιο έτος η Neustadt απέκτησε τις πρώτες εγκαταστάσεις λιμανιού στην πόλη του Αμβούργου, στο κανάλι Nikolaifleet¹³ (εικ.11-9). Η καινούρια πόλη κατάφερε να αναπτυχθεί σε πόλη-λιμάνι λόγω της θέσης της αλλά και των ικανών χειρισμών του ιδρυτή της σε συνδυασμό με την πλέον αποδυναμωμένη εκκλησία. Μια από τις ενέργειες του Δούκα για να ενισχύσει τη νέα του πόλη ήταν η συνάντησή του με τον Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα το 1189, με την οποία κατάφερε να αποδοθούν στη Neustadt δικαιώματα λιμανιού (Hafenrecht) και αφορολόγητη διέλευση στον Έλβα μέχρι τη Βόρεια Θάλασσα.

Οι κάτοικοι της νέας πόλης έκτισαν ένα παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο (εικ.11-5), το οποίο στη συνέχεια έγινε η δική τους ενοριακή εκκλησία. Βλέπουμε η πρωτοβουλία για την ίδρυση εκκλησίας να λαμβάνεται για πρώτη φορά από κοσμική και όχι εκκλησιαστική εξουσία. Είναι επίσης ενδεικτικό ότι ο συγκεκριμένος Άγιος είναι ο προστάτης των ναυτικών και των ταξιδιωτών. Η κεντρική

---

12. Universität Hamburg, "ecclesia forensis", Promptuarium ecclesiasticum Medii Aevi, http://www.proema.uni-hamburg.de/index.php?option=com_content&view=article&id=1250&catid=42:e&Itemid=64

13. Port of Hamburg, "The history of Hamburg Port", <http://www.hafen-hamburg.de/en/content/history-hamburg-port> (πρόσβαση 23/12/2012).

εμπορική πλατεία βρισκόταν σε άμεση γειτνίαση με την εκκλησία, και συνδεόταν από τη μία με το λιμάνι στο Nikolaifleet και από την άλλη στο δρόμο που απέκτησε τις πρώτες κατοικίες-αποθήκες στη Neustadt. Η κάθε πόλη είχε επίσης και το δικό της Δημαρχείο, που βρισκόταν πάνω στην αγορά και στις δύο περιπτώσεις, στη Neustadt επί της Hopfenmarkt (εικ.11-11) και στην Altstadt επί της Alte Fischmarkt (εικ.11-12).

Το 1194 ο Δούκας ίδρυσε το νοσοκομείο λεπρών St Georg μαζί με την ομώνυμη εκκλησία (εικ.11-13,14), στα βορειοανατολικά της πόλης, γεγονός, που υπονοεί μια κοινωνία αρκετά ανεπτυγμένη, τόσο οικονομικά όσο και πολιτιστικά, ώστε να στραφεί στη μέριμνα. Κυρίως όμως παρουσιάζει την ανερχόμενη κοσμική εξουσία, η οποία ανταγωνίζεται την εκκλησία ακόμα και σε αυτό το πεδίο, της ίασης, το οποίο παραδοσιακά ανήκε στα μοναστήρια.

Ότι είχε η μία πόλη είχε και η άλλη: Εκκλησία (*Marktkirche*), αγορά και Δημαρχείο, χωρίς να λείπει ωστόσο εκείνο το στοιχείο που τις διαφοροποιούσε: ο καθεδρικός στην Altstadt και το λιμάνι στη Neustadt. Οι δύο αυτοί εφαπτόμενοι αντίθετοι πόλοι, εξέφραζαν χωρικά τις αντιπαρατιθέμενες εξουσίες, εκκλησιαστική και κοσμική. Στη συνέχεια και οι δύο αυτές εξουσίες παραμερίστηκαν από τη διαρκώς αναπτυσσόμενη δύναμη του εμπορίου.

4. Ελεύθερη και Χανσεατική πόλη

Στα χρόνια όπου το Αμβούργο περιήλθε στην κυριαρχία της Δανίας, 1201-1227, οι δύο πόλεις ενώθηκαν σε μία (εικ.12), καθώς έλειπαν οι εσωτερικές αντιπαρατιθέμενες δυνάμεις που τις κρατούσαν ξεχωριστά. Το 1240 τους δύο πυρήνες περιέκλεισαν τείχη, συμπεριλαμβάνοντας και τα προάστεια στα νοτιοανατολικά τους. Η νέα πόλη δε χρειαζόταν πλέον αμυντικούς πυρήνες-κάστρα και προστάτες, όπως τον αρχιεπίσκοπο ή το Δούκα. Η νέα ισχυρή, κοσμική, εξουσία ήταν ουσιαστικά το εμπόριο, το οποίο ενδυνάμωσε τους αστούς της πόλης σε σημείο αυτοδυναμίας και αυτοδιοίκησής τους. Αυτό βέβαια έγινε δυνατό μέσω της οργάνωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων της πόλης σε συντεχνίες.

Η απουσία ισχυρής κεντρικής εξουσίας, και αντίστοιχα, κρατικών μονοπωλίων στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, είχε ως αποτέλεσμα οι συντεχνίες εκεί να εξελιχθούν με διαφορετικό τρόπο, απ' ό,τι, πχ στο Βυζάντιο, όπου τα σινάφια είχαν ένα χαρακτήρα περισσότερο οργανωτικό, λειτουργικής φύσεως, αφού το αρχικό συμφέρον που εξυπηρετούσαν ήταν αυτό του κράτους. Εκεί που το μονοπώλιο έλειπε,

οι οργανώσεις επαγγελματιών εργάστηκαν για την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων, τα οποία ήταν βέβαια οικονομικής φύσης, αλλά κυρίως αφορούσαν το σύνολο της πόλης. Έτσι έγιναν μοχλοί ανάπτυξης της πόλης, η οποία ως μονάδα πλέον ανταγωνιζόταν ή συνασπιζόταν με άλλες πόλεις. Στο δημοτικό συμβούλιο του Αμβούργου και των περισσότερων γερμανικών πόλων συμμετείχαν εξέχοντα μέλη της συντεχνίας των εμπόρων, καθώς οι έμποροι πλέον ανήκαν στην υψηλότερη και ισχυρότερη οικονομική και κοινωνική τάξη.

Το δημοτικό συμβούλιο της πόλης αποκτούσε όλο και περισσότερη δύναμη, την οποία μεταχειριζόταν ανάλογα, για την περαιτέρω επικράτησή του. Σύμφωνα με ιστορικούς, το περιβόητο διάταγμα του 1189 από τον Βαρβαρόσσα, που λίγο-πολύ έκανε το Αμβούργο κυρίαρχο του Έλβα, ήταν πλαστό. Πιστεύεται ότι αυτό εφευρέθηκε από το δημοτικό συμβούλιο της πόλης κάπου κοντά στο 1260, ως τεκμήριο για να κερδηθεί μια νομική διαμάχη σε σχέση με τα δικαιώματα της πόλης στον Έλβα¹⁴. Μία από τις ενδείξεις για τη σταδιακά εγκαθιδρυόμενη αυτονομία της πόλης ήταν η υιοθεσία δικού της οικοσήμου (εικ. εξωφύλλου) το 1241. Στη συνέχεια απαγορεύτηκε στους, ήδη απεχθείς στο λαό του Αμβούργου, Δούκες του Schauenburg να κατέχουν γη στην πόλη. Ωστόσο ήταν το 1270, με τη σύνταξη του Ordeelbook, αστικού, ποινικού και δικονομικού κώδικα, που ορίστηκε ως ανώτατη νομική αρχή της πόλης το Δημοτικό Συμβούλιο (*Rat*), το οποίο πήρε την εξουσία που μέχρι πρότινος κατείχε ο εκάστοτε κυβερνήτης της επαρχίας Holstein. Αξίζει να σημειωθεί η χρήση σε αυτό τον κώδικα του, ασυνήθιστου για εκείνη την εποχή, όρου *freie Stadt*, δηλ. ελεύθερη πόλη.

Η έδρα της αστικής εξουσίας της πόλης τοποθετήθηκε κοντά στο κέντρο της, στην *Trostbrücke*, γέφυρα μεταξύ των δύο αρχικών πόλεων. Εκεί βρισκόταν από το 1290 το Δημαρχείο (εικ. 12-19 και 26), το κτήριο του οποίου συνιστούσε στο μεγαλύτερο μέρος του μια διώρωφη επιμήκη αίθουσα (*Halle*). Όσο απλό ήταν το κτήριο στην εσωτερική του διάταξη, ήταν και στην εξωτερική του μορφή, πέραν της κάπως πιο εξεζητημένης θύρας του και της πρώτης οριζόντιας ζώνης με διακοσμητικά στοιχεία. Απέναντι στο Δημαρχείο ήταν το μέγαρο της συντεχνίας των εμπόρων (εικ. 12-18), ή *Schafferhaus*, για το οποίο ωστόσο σήμερα δεν υπάρχουν περισσότερα στοιχεία. Μέγαρο συντεχνίας ήταν το διοικητικό κτήριο μιας συντεχνίας, που περιελάμβανε τα γραφεία και το αρχείο στο ισόγειο και την αίθουσα συνεδριάσεων (*sala magna*) στον όροφο. Ο «συντηρητισμός» των συντεχνιών διατηρούσε τα κτήριά τους, αυτή την

---

14. Jefferies Matthew, *Hamburg: a cultural history*, Northampton, Interlink Books, 2011, σ. 5.

■ Εκκλησία	■ Φράγμα
■ Κοσμική εξουσία	■ Τείχη
■ Εμπόριο	■ Προηγούμενα τείχη

1. Εκκλησία Αγ. Πέτρου, (Petrikirche)
2. Καθεδρικός Mariendom
3. Εκκλησία Αγ. Ιακώβου (S. Jacobi)
4. Αγορά αλόγων (Pferdemarkt)
5. Εκκλησία Αγ. Νικολάου (Nikolaikirche)
6. Πλατεία "Berg"
7. Παλιά Ψαραγορά (Alte Fischmarkt)
8. Μύλος "Niedermühle"
9. Κανάλι "Nikolaifleet"
10. Αγορά "Hopfenmarkt"
11. Παραγωγή ζύθου
12. Εκκλησία Αγ. Αικατερίνης (S. Katharina)

13. Εκκλησία Αγ. Γεωργίου (S. Georg)
14. Νοσοκομείο λεπρών Αγ. Γεωργίου
15. Νοσοκομείο "Heiligen Geist Spital"
16. Μοναστήρι Μαρίας Μαγδαληνής
17. Μοναστήρι Αγ. Ιωάννη
18. Μέγαρο συντεχνίας εμπόρων, "Schafferhaus"
19. Δημαρχείο
20. Δικαστήριο
21. Δημοτική ζυγαριά (Stadtwaage)
22. Γερανός
23. Τελωνείο
24. Μύλος "Obermühle"

13 ■
S. Georg
14 ■

0 100 200 500

12. Η ενωμένη πόλη, 13ος αιώνας

εποχή, μικρά και ανεπιτήδευτα¹⁵. Δίπλα στο Δημαρχείο ήταν το δικαστήριο (εικ.12-20). Και τα τρία κτήρια στελεχώνονταν από τους ίδιους ανθρώπους και έλεγχαν την πολιτική και οικονομική ζωή της πόλης. Παράπλευρα στα διοικητικά κτήρια βρίσκονταν οι εγκαταστάσεις που αναφέρονταν στις εμπορικές χρήσεις του λιμανιού στο Niko-laifleet: το τελωνείο (*Zollhaus*, 1266) (εικ.12-23), η δημοτική ζυγαριά (*Stadtwaage*, 1269) (εικ.12-21), και ο γερανός (*Kran*, 1291) (εικ.12-22). Αξίζει να αναφερθεί ότι το κέντρο βάρους της πόλης ήταν πιο κοντά στο νότο, προς τον Έλβα, καθώς αυτός την τροφοδοτούσε.

Η Εκκλησία αποδυναμώθηκε, κάτι που φαίνεται από το γεγονός ότι πλέον δεν εμφανίζεται στην πόλη ως κεντρική πολιτική εξουσία. Αντίθετα, βλέπουμε διάσπαρτες τις ενοριακές εκκλησίες, οι οποίες όριζαν την εκάστοτε χωρική ενότητα και αντίστοιχα αποτελούσαν σημεία αναφοράς στην καθημερινή ζωή του αστού. Επιπλέον λειτουργούσαν δύο νοσοκομεία υπό την αιγίδα της εκκλησίας, το Heiligen Geist Spital (εικ.12-15) στα όρια της πόλης και το St Georg Spital έξω από αυτήν. Η δραστηριότητα της Εκκλησίας άρχισε να οδηγείται περισσότερο σε αυτήν ενός κοινωφελή οργανισμού, απαραίτητου μεν στην πόλη, αλλά χωρίς κάποια ιδιαίτερη πολιτική ισχύ.

Μια νέα δραστηριότητα θα συνδεθεί με την πόλη και θα δώσει φήμη στην αγορά της. Από τον 14ο αιώνα τα σπίτια στο Neuburg είχαν αποκτήσει το δικαίωμα παραγωγής ζύθου (*Bauerbe*), δικαίωμα που αποδιδόταν στο ίδιο το σπίτι και όχι στον ιδιοκτήτη του. Έτσι η συγκεκριμένη παραγωγή παρέμενε στην περιοχή. Το μέγαρο της συντεχνίας των ζυθοποιών βλέπουμε σε χάρτη του επόμενου αιώνα (εικ.14-28) στην κεντρική πλατεία του Neuburg, εκεί που κάποτε βρισκόταν το Δημαρχείο του, κάτι που υποδεικνύει την κεντρικό του ρόλο στην ανάπτυξη της περιοχής.

Με την οικονομική και πολεοδομική ανάπτυξη της πόλης γεννήθηκε η ανάγκη διαμόρφωσης της ακτογραμμής της, για βελτίωση τόσο της προστασίας της από υπερχειλισμούς του ποταμιού, όσο και των θαλάσσιων μεταφορών της. Το κύριο έργο προς αυτή την κατεύθυνση ήταν το φράγμα Oberdamm με τον αντίστοιχο μύλο του (εικ.12-24).

Το Αμβούργο είχε διαμορφωθεί μέχρι το 13ο αιώνα ως μια εμπορική πόλη-λιμάνι (*civitas maritime*): «το λιμάνι είχε τις δικές του οχυρώσεις και σε κοντινή απόσταση μια ορθογώνια αγορά με την εκκλησία της (*ecclesia forensis*) και δημαρχείο, συνήθως

---

15. Saalman Howard, *Medieval cities*, New York, George Braziller, 1968, σ.37

Θαλάσσιες πορείες της Χανσεατικής Ένωσης

Χερσαίες πορείες εμπορίου

Lübeck

Bergen

Soest

Dieppe

Κέντρο Χανσεατικής Ένωσης

Πόλη όπου η Χανσεατική Ένωση είχε εμπορική αντιπροσωπία

Πόλη που ανήκε στη Χανσεατική Ένωση

Ξένη πόλη, στην οποία η Χανσεατική Ένωση, ή κάποιο μέλος της, κατείχε εμπορικά προνόμια

13. Το πεδίο δράσης της Χανσεατικής Ένωσης, σε χάρτη του εμπορίου στην Ευρώπη τον Μεσαίωνα.

κτισμένη με το κόκκινο τούβλο»¹⁶. Πέραν αυτού όμως, το Αμβούργο απέκτησε και διεθνή φυσιογνωμία, καθώς μαζί με το Lübeck και τη Βρέμη αναδείχθηκε ως μία από τις επικεφαλής πόλεις της Χανσεατικής Ένωσης. Σε αυτό οδήγησαν η προνομιακή θέση του Αμβούργου στον Έλβα, η επακόλουθη ανάπτυξη του θαλάσσιου εμπορίου μεγάλων αποστάσεων από τους εμπόρους του, οι σχέσεις του με τις χώρες του Βορρά λόγω της δραστηριότητας της αρχιεπισκοπής, αλλά κυρίως η παραγωγική του οργάνωση σε συντεχνίες

Η Χανσεατική Ένωση ήταν εμπορικός συνασπισμός γερμανικών πόλεων προς προώθηση των οικονομικών τους συμφερόντων. Η δραστηριότητά της βασιζόταν στην απόκτηση εμπορικού μονοπωλίου, από πόλεις που κατά μέρος μόνο ανήκαν στην επικράτεια της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Στις πόλεις που δεν ήταν γερμανικές, η Χάνσα είχε τα λεγόμενα Kontoren, ή εμπορικές αντιπροσωπίες, που είχαν τη μορφή, πέραν της εμπορικής συμφωνίας, κτηρίου στο λιμάνι και μικρού εποίκισμού Γερμανών εμπόρων. Αυτός σε μερικές περιπτώσεις, όπως στο Λονδίνο, είχε και δικά του τείχη και νομοθετικό κώδικα. Κάποιες από αυτές ήταν η Bruges, το Λονδίνο, το Μπέργκεν και το Νόβγκοροντ, η Αμβέρσα και το Wisby. Η αποίκηση των γερμανών κατά το Μεσαίωνα στην ανατολική Ευρώπη, θεωρείται απαραίτητη βάση για τη δημιουργία της Χάνσας¹⁷. Το γερμανικό τάγμα των Τευτόνων Ιπποτών είχε επεκταθεί μέχρι το 14ο αιώνα στην περιοχή της Πρωσσίας και της Λιβωνίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Τεύτονες ήταν επίσης μέλη της Χανσεατικής Ένωσης, ως τάγμα, προσφέροντας στη Χάνσα εδάφη αλλά και στρατιωτική βοήθεια. Με το απόγειό της να βρίσκεται μέσα στο 14ο αιώνα, η Χανσεατική Ένωση έλεγχε το εμπόριο σε όλη τη Βαλτική και Βόρεια θάλασσα.

Το Αμβούργο αναγνωρίστηκε ως αυτοκρατορική ελεύθερη πόλη (*Reichstadt*) το 1510. Αυτοκρατορική ελεύθερη πόλη ήταν η αυτοδιοικούμενη πόλη, που υπαγόταν μόνο στην εξουσία του αυτοκράτορα, αντί σε αυτήν κάποιου κοσμικού ή εκκλησιαστικού άρχοντα επικράτειας. Οι αυτοκρατορικές ελεύθερες πόλεις μπορούσαν από το 1582 να ψηφίζουν στο Reichstag, μαζί με άλλους εκλέκτορες, όπως δούκες και πρίγκηπες επικρατειών της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η θέση των αυτοκρατορικών ελεύθερων πόλεων στη βουλή ως πόλεων, και όχι με τον

---

16. Meier Dirk, *Seafarers, Merchants and Pirates in the Middle Ages*, Woodbridge, The Boydell Press, 2006, σ. 133

17. Postel Rainer, "The Hanseatic League and its decline", διάλεξη στο Central Connecticut State University, 20/11/96.

- Εκκλησία
- Κοσμική εξουσία
- Εμπόριο
- Φράγμα
- Τείχη
- Προηγούμενα τείχη

1. Εκκλησία Αγ. Πέτρου (Petrikirche)
2. Καθεδρικός Mariendom
3. Εκκλησία Αγ. Ιακώβου (S. Jacobi)
4. Αγορά αλόγων (Pferdemarkt)
5. Εκκλησία Αγ. Νικολάου (Nikolaikirche)
6. Πλατεία "Berg"
7. Παλιά Ψαραγορά (Alte Fischmarkt)
8. Μύλος "Niedermühle"
9. Κανάλι "Nikolaifleet"
10. Αγορά "Hopfenmarkt"
11. Παραγωγή ζύθου
12. Εκκλησία Αγ. Αικατερίνης (S. Katharina)
13. Εκκλησία Αγ. Γεωργίου (S. Georg)
14. Νοσοκομείο λεπρών Αγ. Γεωργίου
15. Νοσοκομείο "Heiligen Geist Spital"
16. Εκκλησία Μαρίας Μαγδαληνής
17. Εκκλησία Αγ. Ιωάννη

18. Μέγαρο συντεχνίας εμπόρων, "Schafferhaus"
19. Δημαρχείο και Δικαστήριο
20. Χρηματιστήριο
21. Δημοτική ζυγαριά (Stadtwaage)
22. Γερανός
23. Τελωνείο
24. Μύλος "Obermühle"
25. Εκκλησία Αγ. Γερτρούδης (S. Gertrude)
26. Reichenstrasse
27. Deichstrasse
28. Μέγαρο συντεχνίας ζυθοποιών
29. Παραγωγή οπτόπλινθου
30. Λιμάνι

τίτλο του ηγέτη της, καταδεικνύει την ξεχωριστή ταυτότητα και αυτονομία τους. Το καθεστώς της *ελευθερίας* που είχαν αυτές οι πόλεις σήμαινε την απόδοση αυτονομίας από τον αυτοκράτορα, όχι σε κάποιον ηγέτη τους ή ακόμα και στο δημοτικό τους συμβούλιο, αλλά στους ίδιους τους πολίτες της. Είναι αυτοί οι ίδιοι οι πολίτες που έδιναν το δικαίωμα εξουσίας και εκπροσώπησης τους στο δημοτικό συμβούλιο. Από τη συγκεντρωτική εξουσία λοιπόν που προερχόταν από ψηλά, πήγαμε στην εξουσία από τους πολλούς στη βάση της κοινωνίας, τους αστούς.

Η νέα κοινωνική δομή της πόλης είχε τα μέλη συντεχνίας των εμπόρων στην υψηλότερη βαθμίδα, πιο κάτω τις υπόλοιπες συντεχνίες των μικρότερων εμπόρων (*Krameramt*) και των τεχνιτών (*Zünfft*) και στο τέλος την ασθενέστερη οικονομικά και πολιτικά, πολυπληθέστερη τάξη των εργατών, ένα “αστικό προλεταριάτο”¹⁸. Η κοινωνική θέση του αστού ήταν αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με την απασχόλησή του.

Η αποδοτικότητα της οικονομικής δραστηριότητας της πόλης συνεπώς, που όριζε την κοινωνική κατάταξη, ήταν ευθέως ανάλογη της εγγύτητας στο παράκτιο μέτωπο. Έτσι, όσο πλησιάζουμε στα κανάλια του Έλβα, τόσο ανέβαινε η κοινωνική θέση των κατοίκων, μαζί και η πολυτέλεια των οικημάτων τους.

Αυτή η κατανομή μπορεί να αναγνωστεί στην εκ νέου περιτειχισμένη πόλη του 16ου αιώνα.

Στα μέσα του 16ου αιώνα το Αμβούργο απέκτησε νέα τείχη (*Neuer Wall*), τα οποία ακολουθούσαν σε μεγάλο μέρος τα ίχνη του προηγούμενου τείχους της πόλης. Το λιμάνι είχε επεκταθεί από το Nikolaifleet στις εκβολές του Alster στον Έλβα και τα νησάκια νότια της πόλης. Τα νέα τείχη έπρεπε να περικλείσουν το νέο λιμάνι και να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της εισόδου του.

Επί των δρόμων κατά μήκος των καναλιών με την κύρια εμπορική δραστηριότητα, Deichstrasse και Reichenstrasse (εικ.14-27,26), αναπτύσσονταν οι κατοικίες των εμπόρων. Στην εσωτερική μεριά του νησιού του Neuburg υπήρχε η παραγωγή ζυθοποιίας (εικ.14-11) και στο κέντρο της παλιάς πόλης παρέμεναν οι συνοικίες των μαστόρων. Όσον αφορά τη βορειοανατολική έκταση της πόλης, μπορούμε μάλλον με ασφάλεια να υποθέσουμε ότι κατοικούνταν από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Αφενός δε γνωρίζουμε για την ύπαρξη αξιοσημείωτης παραγωγικής δραστηριότητας εκεί και αφετέρου η συγκεκριμένη περιοχή απέχει περισσότερο από τα κανάλια με την εμπορική δραστηριότητα. Αυτή η διάταξη συμφωνεί και με την περιγραφή της Χανσεατικής πόλης από τον Hans-Günther Grieb,

---

18. Saalman Howard, *Medieval cities*, New York, George Braziller, 1968, σ.44

σύμφωνα με την οποία “κατ’αρχάς εγκαθίστανται οι έμποροι δίπλα στο λιμάνι, πιο πίσω οι τεχνίτες, μετά τα κτίσματα της κοινότητας, όπως οι εκκλησίες και τα μοναστήρια, το Δημαρχείο και τα μέγαρα συντεχνιών, ενδεχομένως ακόμα και η Αριστοκρατία, και μετά ακολουθούσαν οι καλύβες των «μικρών αστών»”¹⁹.

Η κατοικία του αστού στη Γερμανία αναπτύχθηκε, από τον 13ο περίπου αιώνα, ως ένας συγκεκριμένος τύπος σπιτιού, με το όνομα Bürgerhaus. Η ιδιαιτερότητα αυτής της κατοικίας βρισκόταν στο γεγονός ότι, πέρα από χώρους ύπνου και διημέρευσης, περιελάμβανε και μαγαζί, γραφείο ή εργαστήριο και αποθήκη. Την ποικιλία εκφράσεων αυτού του τύπου κατοικίας επιχειρεί να οργανώσει ο Hans-Günther Grieb, κάνοντας έναν αρχικό διαχωρισμό των Bürgerhäuser σύμφωνα με το μέγεθός τους, σε αντιστοιχία με την απασχόληση-κοινωνική τάξη του ενοίκου του, σε *Kaufmannshaus* (σπίτι του εμπόρου), *Handwerkerhaus* (σπίτι του τεχνίτη) και *Bude* (καλύβα)²⁰. Ανάλογα με τον κάτοικό της, το σπίτι άλλαζε εκτός από μέγεθος, αναλογίες, διακόσμηση και θέση ως προς το δρόμο. Σε αναλογία λοιπόν με την προαναφερθείσα κατανομή των τριών τάξεων στην πόλη (εικ.15), τοποθετήθηκαν και οι τρεις αυτοί τύποι κατοικίας.

Ας δούμε όμως πρώτα πώς περιγράφεται το “σπίτι του αστού” όσον αφορά τη μορφή και την εξέλιξή του.

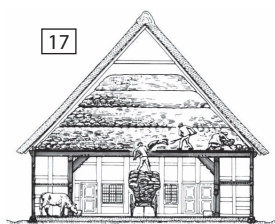
Το Bürgerhaus θεωρείται να είναι μετεξέλιξη του Bauernhaus, της αγροικίας. Το Bauernhaus, ή Hallenhaus στη βόρεια Γερμανία, αποτελούσε ένα επίμηκες μονόχωρο, που συστέγαζε ζώα και ανθρώπους. Η κατασκευή του ακολουθούσε τη λογική του Fachwerkhaus, ενός τρόπου δόμησης ιδιαίτερα χαρακτηριστικού στη Γερμανία, όπου ο φέροντας οργανισμός είναι ξύλινος και τα κενά του πληρώνονται με σανίδες και λάσπη. Τα υποστυλώματα του ξύλινου σκελετού δημιουργούσαν εσωτερικά δύο πλαϊνούς διαδρόμους. Αυτά τα υποστυλώματα χρησιμοποιούνταν για τη διαμόρφωση στάβλων στη μια μεριά του μονόχωρου, ενώ στην άλλη αραίωναν, για να δημιουργήσουν τον μεγαλύτερο, ενιαίο χώρο κατοίκησης, ο οποίος περιελάμβανε και την εστία (εικ.16). Η στέγη ήταν δίρριχτη με απότομη κλίση, και το πέτωμά της ήταν από άχυρα ή καλάμια. Το εσωτερικό της χρησιμοποιούνταν ως αποθηκευτικός χώρος για τη σοδειά (εικ.17). Η είσοδος γινόταν από τη στενή πλευρά²¹.

---

19. Grieb Hans-Günther, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985, σ.82

20. ό.π.π.

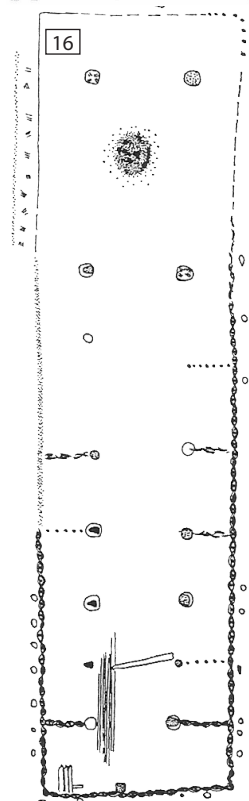
21. Fachwerk.de, “Das niederdeutsches Hallenhaus”, <http://www.fachwerk.de/lexikon/hallenhaus.html> (πρόσβαση 10/01/13)

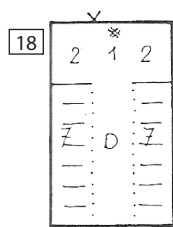
17

16. Κάτοψη μιας κατοικίας που περιλαμβάνει στάβλους ("Wohnstallhaus"), προγόνου της αγροικίας ("Hallenhaus"). Περιοχή Feddersen Wierde, ακτές βορείου Γερμανίας, 3-4^{ος} αι. μ.Χ.

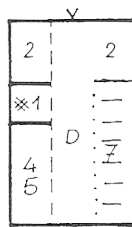
17. Τομή της αγροικίας. Φαίνεται ο εσωτερικός φέρων σκελετός, η στέγη όπου αποθηκεύονταν τα σιτηρά και οι πλαϊνοί χώροι που χρησίμευαν ως στάβλοι.

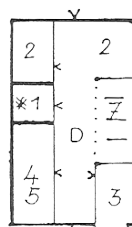
16

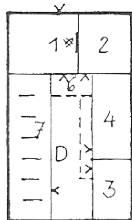
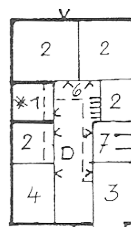
Αγρότης

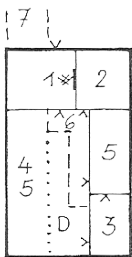
Χειρωνακτής

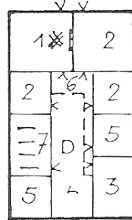
Καταστηματάρχης

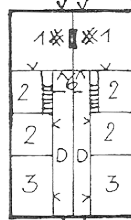
Έμπορος

Χειρωνακτής

Καταστηματάρχης
(Διπλό σπίτι)

- 1. Κουζίνα
- 2. Υπνοδωμάτιο
- 3. Κατάστημα

- 4. Αποθήκη
- 5. Εργαστήριο
- 6. Πατάρι

- 7. Στάβλος
- D Διάδρομος (Diele)
- ≡ Σκάλες

- △ Εξώπορτα
- ∧ Πόρτα
- ※ Εστία

18. Διαγραμματικές κατόψεις των λειτουργιών κατοικιών και η διαφορετική εξέλιξή τους, ανάλογα με την απασχόληση του κατοίκου τους. Ο πρώτος τύπος κάτοψης ταυτίζεται με την κάτοψη της αγροικίας. Με την εξέλιξη και προσαρμογή του στις αστικές ανάγκες, μέρος των στάβλων αντικαταστάθηκε από αποθήκη και εργαστήριο, ενώ στη συνέχεια προστέθηκε και κατάστημα. Ο διαχωρισμός των διαφορετικών δραστηριοτήτων/δωματίων έγινε πλέον μόνιμος, με τοίχους. Η ανάγκη για περισσότερο χώρο οδήγησε στην ανάπτυξη σε περισσότερους ορόφους, αλλά και στην προσθήκη του στοιχείου του παταριού/εσωτερικού μπαλκονιού με την υποκείμενη στοά (Galerie), το οποίο έβλεπε στον διώροφο εσωτερικό διάδρομο.

Αυτός ο τύπος κατοικίας εξυπηρετούσε την αγροτική απασχόληση του δουλοπάροικου επί Φεουδαλισμού. Με τη χειραφέτησή του ωστόσο σε αστό, και την ανάληψη της νέας απασχόλησής του, του εμπορίου, ο στάβλος του Hallenhaus αντικαταστάθηκε στο Bürgerhaus από το εργαστήριο και το κατάστημα. Οι αυξανόμενες απαιτήσεις ωστόσο αυτών των νέων χρήσεων και η παράλληλα ευημερούσα θέση του αστού, οδήγησαν στον περαιτέρω διαχωρισμό των χώρων, την προσθήκη νέων (εικ.18), και την καθ' ύψος ανάπτυξη σε περισσότερους ορόφους. Ο κεντρικός διάδρομος (*Diele/Deele*) με την εκατέρωθεν διάταξη των εξειδικευμένων χώρων παρέμεινε ως βασικό χαρακτηριστικό της, αστικής πλέον, κατοικίας.

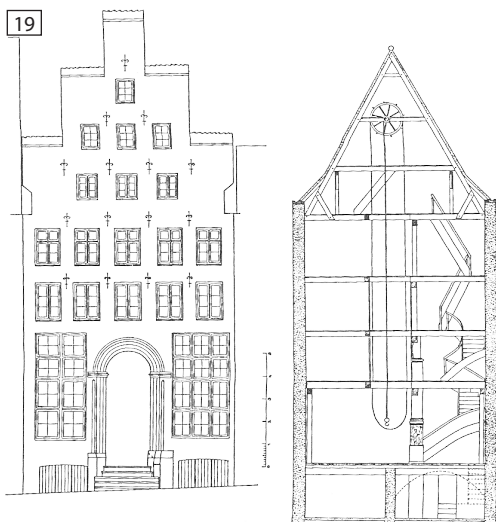
Όσον αφορά το υλικό δόμησης, την επιλογή του όριζε η οικονομική θέση του ιδιοκτήτη του κτίσματος. Αυτό βέβαια δεν ίσχυε μόνο για την κατασκευή κατοικιών, αλλά και για την κατασκευή άλλων, δημόσιων κτηρίων. Η ξύλινη κατασκευή ήταν η φθηνότερη, ενώ παράλληλα εξυπηρετούσε τη διαμόρφωση μεγαλύτερων χώρων και την ενδεχόμενη μεταβολή της διάταξης της κάτοψης του κτηρίου. Η πέτρα χρησιμοποιούνταν από τα πλουσιότερα κοινωνικά στρώματα, συνήθως για μικρότερους χώρους, όπου εξυπηρετούσε καλύτερα, αλλά και για λόγους πυροπροστασίας. Στις βόρειες ακτές της Γερμανίας, βέβαια, τα λατομεία πέτρας ήταν έτσι κι αλλιώς λίγα, κάτι που έκανε τη χρήση της ακόμα πιο σπάνια. Στη θέση της χρησιμοποιούνταν το τούβλο, το οποίο κατείχε ανάλογες ιδιότητες πυροπροστασίας, ενώ λόγω του σχετικού πορώδους του απέδιδε την υγρασία που δεχόταν ξανά στο περιβάλλον του. Γι' αυτό το λόγο το τούβλο, σε αντίθεση με την πέτρα, που χρειαζόταν κάποια επένδυση για προστασία από τις κλιματικές μεταβολές²², μπορούσε να τοποθετηθεί εμφανές. Αξίζει να σημειωθεί η δικαιολογημένη συσχέτιση του τούβλου με τις Χανσεατικές πόλεις, καθώς «η παραγωγή του (εικ.14-29) απαιτούσε μια οργανωμένη αστική βιομηχανία, με διαχωρισμό εργασίας, και ανεπτυγμένη, καπιταλιστικής μορφής, οικονομία, προϋποθέσεις που εκείνη την εποχή είχαν μόνο οι πλούσιες εμπορικές πόλεις»²³. Οι ίδιες πόλεις βέβαια είχαν επιπλέον τη δυνατότητα, τόσο οικονομική, όσο και μεταφορική, εισαγωγής της πέτρας. Την πέτρα χρησιμοποιούσαν για τη διαμόρφωση διακοσμητικών γλυπτικών στοιχείων, όπως γείσα που χώριζαν την όψη σε οριζόντιες ζώνες ή τα πλαίσια των ανοιγμάτων.

Όπως λέχθηκε πρωύτερα, τα σπίτια επί της Deichstrasse ήταν τα

---

22. Griep Hans-Günther, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985, σ.127

23. όπ.π. σελ. 161

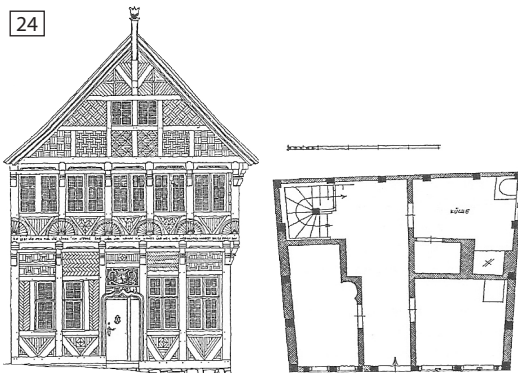
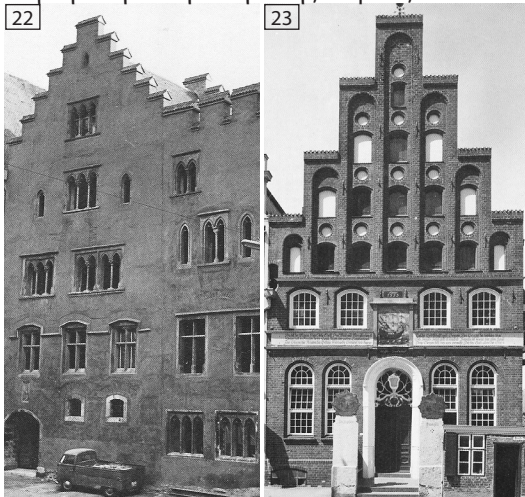
19. Όψη και τομή κατοικίας με μηχανισμό γερανού στο Lübeck.

20,21. Η αποθήκη επί της Deichstraße 27, 1465. Όψη στο δρόμο και στο κανάλι Nikolaisfleet, αντίστοιχα, σήμερα.

22. Κατοικία στο Regensburg. Εδώ είναι ξεκάθαρη η χρήση της μορφολογίας των πολεμίστρων, 1400.

23. Κατοικία στο Lübeck, 1535. Η όψη διαχωρίζεται σε τρεις ζώνες, αντίστοιχα με τον εσωτερικό διαχωρισμό των λειτουργιών της κατοικίας: την εργασία στο ισόγειο, την κατοίκηση στο μέσο, και την αποθήκευση στους τελευταίους ορόφους. Αυτός ο διαχωρισμός γίνεται τόσο με οριζόντια γείσα, όσο και με τη μεταβολή του μεγέθους των ανοιγμάτων, από τη βιτρίνα στο ισόγειο μέχρι τα μικρότερα παράθυρα της σοφίτας.

24. Τυπικό βορειογερμανικό σπίτι μεσαίας τάξης (Kleinhaus), στη Mölln, 1582. Το σπίτι έχει απλούστερο διαχωρισμό χώρων και μικρότερες διαστάσεις από τις εμπορικές κατοικίες.

αντιπροσωπευτικά της εμπορικής κατοικίας (*Kaufmannshaus*), συμπεριλαμβάνοντας μέχρι τον 17ο αιώνα όλες τις χαρακτηριστικές του λειτουργίες: Στο ισόγειο λάμβαναν χώρα η εργασία αλλά και οι εορτασμοί, στον όροφο ήταν οι χώροι κατοίκησης, και οι υπόλοιποι όροφοι μέχρι τη σοφίτα λειτουργούσαν ως αποθηκευτικοί χώροι²⁴ (εικ.23).

Αυτές οι κατοικίες είχαν όψη, τόσο στο δρόμο, όσο και στο εμπορικό κανάλι, και κατά συνέπεια η λειτουργία κάθε όψης αλλά και η μορφή της άλλαζε αναλόγως. Προς τη μεριά του δρόμου, όπου ήταν η κύρια είσοδος, έβλεπαν το γραφείο ή και κάποιο κατάστημα. Σε εκείνη τη μεριά μεταφέρονταν τα εμπορεύματα, από τους υπερκείμενους ορόφους ή και το πίσω μέρος του ισόγειου, μέσω του κεντρικού διαδρόμου, για να βγούνε στο δρόμο, όπου και διανέμονταν με χερσαία μέσα μεταφοράς. Ο κεντρικός διάδρομος εξυπηρετούσε, με τη διαμπερότητα και το πλάτος του, αυτή τη διαδικασία. Σε περιπτώσεις ήταν προσπελάσιμος από οχήματα, κάτι που διευκόλυνε το διπλό του ύψος, και που βέβαια απαιτούσε να ταυτίζεται η στάθμη του ισόγειου με αυτή του δρόμου.

Από το κανάλι γίνονταν οι φορτοεκφορτώσεις των εμπορευμάτων. Καθ' ότι η μεταφορά των φορτίων γινόταν ευκολότερα καθέτως, παρά οριζοντίως, η πίσω όψη των κατοικιών ήταν με τέτοιο τρόπο διαμορφωμένη, ώστε να δέχεται τα φορτία των εμπορευμάτων (εικ.20,21). Από την κορυφή της τριγωνικής απόληξης της όψης έβγαινε ένας γάντζος ανάρτησης, συνδεδεμένος με τροχαλία στο εσωτερικό του κτηρίου (εικ.19). Κάθε όροφος, μέχρι και τη σοφίτα, που εξυπηρετούσε την αποθήκευση αγαθών, είχε ένα μεγάλο άνοιγμα στον άξονά του, για να διευκολύνεται η εισαγωγή και εξαγωγή των εμπορευμάτων. Αργότερα, η αποθήκευση αγαθών σε μεγαλύτερη κλίμακα μεταφέρθηκε σε κτήρια που εξυπηρετούσαν αποκλειστικά το σκοπό αυτό, καθώς όσο βελτιωνόταν η οργάνωση της εμπορικής δραστηριότητας, τόσο διαχωρίζονταν οι εργασίες της και η χωροθέτησή τους. Με αυτή την εξέλιξη βέβαια, το στοιχείο της προσπελασιμότητας του διαδρόμου από οχήματα έφυγε οριστικά από την εμπορική κατοικία.

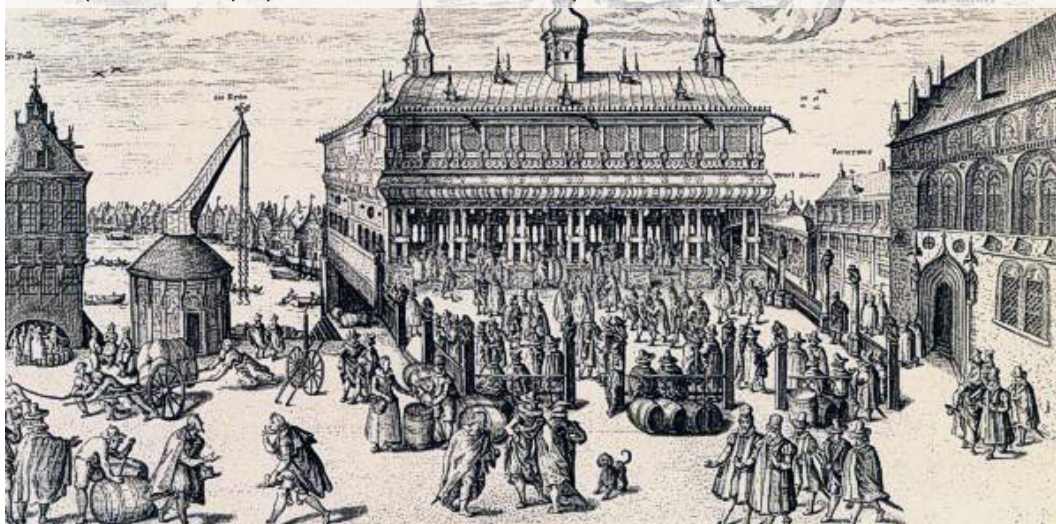
Λόγω της μεγάλης αξίας του μετώπου προς το κανάλι και τον κεντρικό δρόμο, τα κτήρια των εμπόρων κτίζονταν στενομέτωπα, με μεγαλύτερο βάθος, σε συνεχόμενες σειρές. Το αέτωμα απέκτησε συνεπώς συμβολική μπορούμε να πούμε σημασία, κάτι που εκφράστηκε με την έμφαση που δόθηκε στο χειρισμό της μορφής του. Ο τοίχος της πρόσοψης συνέχιζε πιο ψηλά από τη στέγη, κι έτσι αποδεσμευόταν

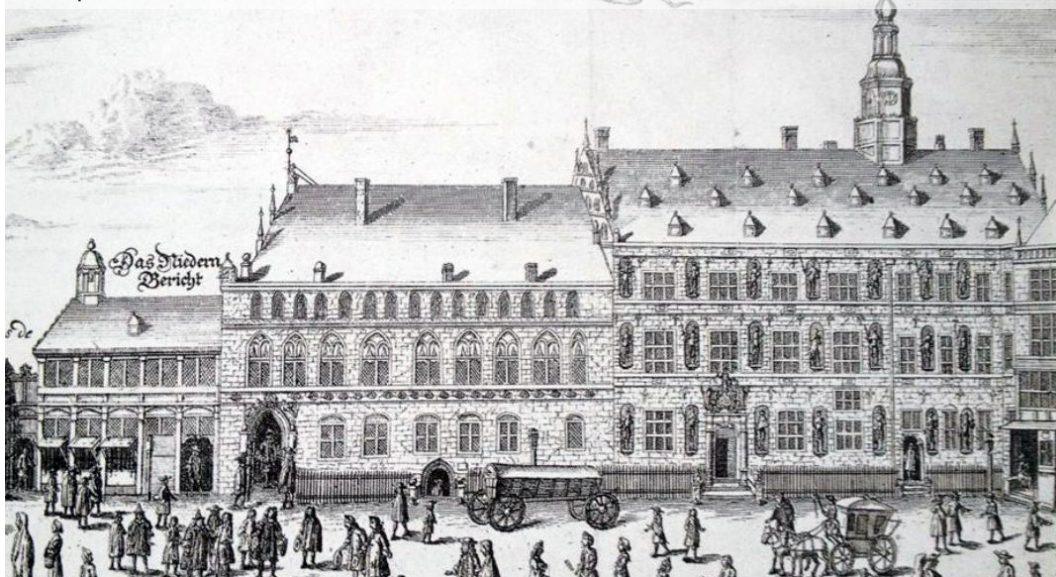
24. Rettet die Deichstraße e.V., "Geschichte", <http://www.deichstrassehamburg.de/geschichte-der-deichstrasse/>

25. Η πλατεία της Trostbrücke, σε χαλκογραφία του 1606. Στη μέση είναι το Χρηματιστήριο. Αριστερά ο γερανός, και δεξιά το δικαστήριο και το Δημαρχείο. Το κτήριο του Χρηματιστηρίου ξεχωρίζει μορφολογικά, από τις συνεχόμενες σειρές παραθύρων, τις οριζόντιες διακοσμητικές ζώνες μεταξύ των ορόφων, και τα διπλά υποστυλώματα του ισόγειου.

26. Το αρχικό κτήριο του Δημαρχείου (1290) στη μέση, με τις μετέπειτα προσθήκες του εκατέρωθεν, 1650.

από την κατασκευαστική του προέλευση. Αυτό τόνιζε η οδοντωτή μορφή του τελειώματός του, που ερχόταν σε αντίθεση με την παραδοσιακή, τριγωνική απόληξη. Είναι πολύ πιθανό αυτή η επεξεργασία των αετωμάτων να ήταν μια οικειοποίηση, κατ' αρχάς της μορφολογίας της οχυρωματικής αρχιτεκτονικής από την αστική/οικιστική αρχιτεκτονική, αλλά και του χαρακτήρα επίδειξης ισχύος της από τους ισχυρούς αστούς. Τα οδοντωτά τελειώματα των προσόψεων είναι μέχρι και σήμερα αναγνωρίσιμο χαρακτηριστικό της αρχιτεκτονικής των εμπορικών πόλεων του Βορρά εκείνης της περιόδου (εικ.19,22,23).

Τα σπίτια των μικρότερων εμπορών (λιανικής) και των μαστόρων ακολουθούσαν μια αντίστοιχη λογική κάτοψης, σε μικρότερη κλίμακα (εικ.24). Στο ισόγειο παρέμενε ο διάδρομος, με την κουζίνα, το κατάστημα και το εργαστήριο ή την αποθήκη εκατέρωθεν. Στον όροφο βρίσκονταν οι χώροι κατοίκησης, και στη σοφίτα η αποθήκη.

Δεν υπάρχουν πολλές πληροφορίες για την κατοικία του “μικρού αστού”, ωστόσο γνωρίζουμε ότι η μορφή του θα ήταν αυτή ενός ισογείου μονόχωρου.

Η οικονομική ανάπτυξη του Αμβούργου δεν είχε να κάνει μόνο με τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της, αλλά και με την ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού του συστήματος. Το Αμβούργο έκτισε, παράλληλα με άλλες ευημερούσες εμπορικές πόλεις, ένα από τα πρώτα χρηματιστήρια της Ευρώπης. Το ξύλινο αυτό κτήριο ανεγέρθηκε το 1558, ανάμεσα στο Δημαρχείο και τον γερανό με το κτήριο της ζυγαριάς του Δήμου (Stadtwaage). Αυτή η θέση του μπορεί να ειπωθεί και μεταφορικά, ως ο παράγοντας της οικονομίας, που συνέδεσε το εμπόριο της πόλης με τη διοίκησή της. Το Χρηματιστήριο ανεγέρθηκε με έξοδα της συντεχνίας των ραφτών, τα μέλη της οποίας στεγάζονταν στο δεύτερο όροφο. Για μία ακόμα φορά βλέπουμε τη συνεισφορά των συντεχνιών στην οικονομική πρόοδο της πόλης, παράλληλα με μια διάθεση ίσως ανταγωνισμού με την επικρατούσα, εμπορική συντεχνία²⁵. Το αντιπροσωπευτικότερο της οικονομικής δραστηριότητας της πόλης κτήριο, ήταν και το πρώτο κτίσμα της πόλης που υιοθέτησε μορφολογικά χαρακτηριστικά αναγεννησιακού ρυθμού (εικ.25). Αυτό δεν είναι τυχαίο, καθώς η πλούσια διακόσμηση και ο εισαγώμενος, νέος ρυθμός, εφαρμοσμένος από Ολλανδό αρχιτέκτονα, υποδεικνύουν τη διάθεση προβολής της νεωτερικότητας και του διεθνή χαρακτήρα των οικονομικών δραστηριοτήτων της πόλης.

---

25. Η οποία σε λίγα χρόνια μετακόμισε στο νέο κτήριο της ζυγαριάς του Δήμου (Stadtwaage), δίπλα στο Χρηματιστήριο.

Οι δραστηριότητες του Δημαρχείου πλέον στεγάζονταν στο συγκρότημα τριών κτηρίων, του αρχικού και των δύο επεκτάσεών του. Το πρώτο κτήριο του 1290 είχε λάβει την επέκταση του Δικαστηρίου (Niederengericht) από τη μία μεριά, ενώ στις αρχές του 17ο αιώνα κτίστηκε και ένα μεγαλύτερο κτήριο από την άλλη (εικ.26). Η νέα προσθήκη είχε περισσότερο εξωστρεφή χαρακτήρα από τα άλλα κτήρια, με τα αγάλματα σε κόγχες πχ, ωστόσο και πάλι δεν υιοθέτησε εξεζητημένα αναγεννησιακά ή μπαρόκ στοιχεία, πέρα από τους πυργίσκους και το ρολόι στη στέγη. Σε αυτό το συγκρότημα εγκαταστάθηκε το 1619 και η τράπεζα του Αμβούργου. Η πλατεία επί της Trostbrücke αποτέλεσε πολιτικό και οικονομικό κέντρο της πόλης για πολλά χρόνια.

Όπως είδαμε η αρχιτεκτονική, στο Αμβούργο κατά τον 16ο αιώνα δεν έχει εξεζητημένα στοιχεία, πόσο μάλλον υπερβολές. Η κοινωνία του Αμβούργου είχε δομηθεί πάνω σε μια κοινότητα αστών-εμπόρων, που λειτουργούσε με την ορθολογική σκέψη και πρακτικές ενός επιχειρηματία, και όχι με τη διάθεση επίδειξης, επιβολής εξουσίας και τρυφηλού βίου ενός αριστοκράτη-κληρονόμου. Αυτό περιγράφεται ιδιαίτερα επιτυχημένα από τον Matthew Jefferies: «Φανταχτερές επιδείξεις πλούτου θεωρούνταν ασύμβατες με τα δημοκρατικά ιδεώδη της πόλης, τα οποία έδιναν έμφαση στο Gemeingeist (κοινοτικό πνεύμα) και το κοινό καλό, παρά στα δικαιώματα του ατόμου»²⁶. Έτσι και η αρχιτεκτονική του Αμβούργου παρέμενε πιο κοντά στην πρακτική της λειτουργία και τη δομική της αλήθεια, με κάποιες λεπτομέρειες, βέβαια, στοιχείων που υποδείκνυαν τη διαφορά, του εμπορικού σπιτιού από το σπίτι του τεχνίτη, και του δημόσιου μεγάρου από το σπίτι του ιδιώτη.

Αυτή η λιτότητα συμβάδιζε και με τις προσταγές του Λουθηρανισμού, τον οποίο ασπάστηκε επίσημα η πόλη το 1529. Το δόγμα του Λουθηρανισμού έχει χαρακτηριστεί εκ των υστέρων, λόγω του οικονομικού ορθολογισμού του, ως η απαρχή ίσως του καπιταλισμού²⁷. Είναι αυτός ο ορθολογισμός που ταίριαξε στις πόλεις του νεότερου καπιταλισμού του ευρωπαϊκού Βορρά, μεταξύ των οποίων και το Αμβούργο. Το εργαλείο για την εξουσία εκεί ήταν η ισχυρή οικονομία, η οποία πλέον είχε αποκτηθεί από τις συντεχνίες μέσω του εμπορίου. Εκεί πίστευαν, και δεν είχαν ανάγκη υποταγής στην Εκκλησία, παρα μόνο ίσως για επιβεβαίωση και νομιμοποίηση της ήδη ισχυρής δύναμής τους. Το 1530 ο κληρικός Bugenhagen, φίλος του Λούθηρου, συνέταξε το Kirchenordnung, κώδικα που όριζε θρησκευτικά και δοικητικά θέματα της νέας, προτεσταντικής εκκλησίας, στην πόλη. Ένα από τα νέα

---

26. Jefferies Matthew, *Hamburg: a cultural history*, Northampton, Interlink Books, 2011, σ. 8

27. βλ. Max Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*

μέτρα ήταν η κατάργηση των μοναστηριών, τα οποία μετατράπηκαν σε ιδρύματα για τις άγαμες κόρες πλούσιων οικογενειών του Αμβούργου. Τη θέση της παρηκμασμένης, καθολικής εκκλησίας, πήρε η προτεσταντική, που πλέον λειτουργούσε σε συμφωνία με τα συμφέροντα της κοσμικής εξουσίας, και άρα δεν την ανταγωνιζόταν.

Στα επόμενα χρόνια η δύναμη του εμπορίου και των λειτουργιών του εγκαθιδρύεται ως η ουσιαστική οικονομική, πολιτική αλλά και πολιτιστική δύναμη της πόλης.

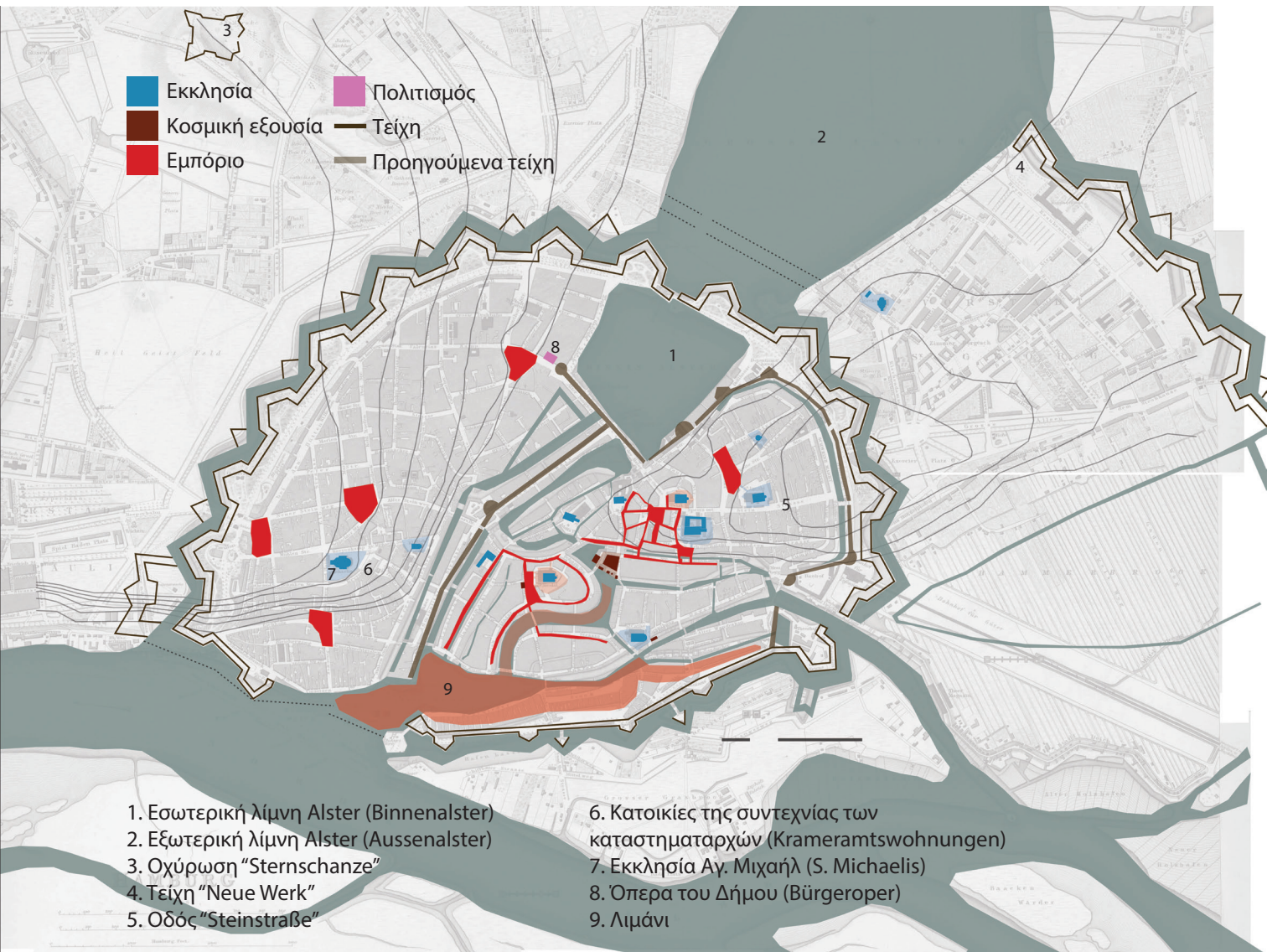
5. Προς τη σύγχρονη πόλη

Τα τείχη του 16ου αιώνα, ήδη με την ολοκλήρωσή τους ήταν πεπαλαιωμένης τεχνολογίας και δεν αντιστοιχούσαν στο ρυθμό ανάπτυξης της πόλης. Ήταν όμως ο ανταγωνισμός με το διπλανό τότε βασίλειο της Δανίας, που γέννησε την ανάγκη για μια ισχυρότερη οχύρωση. Το 1616 ο Δανός βασιλιάς Χριστιανός IV προχώρησε στην ίδρυση του ναυτικού λιμανιού Glückstadt στα Βορειοδυτικά του Αμβούργου, για έλεγχο των μεταφορών στον Έλβα. Ήταν αυτή η κίνηση που αποτέλεσε αφορμή για την έναρξη της διαδικασίας ανέγερσης τειχών μέσα στον ίδιο χρόνο.

Τα νέα τείχη σχεδιάστηκαν από ολλανδό αρχιτέκτονα, ακολουθώντας την αναγεννησιακού τύπου οχύρωση με προμαχώνες και τάφρο, σε αστεροειδές σχήμα (εικ.27). Ανάμεσα από τους προμαχώνες, στο εξωτερικό της τάφρου, κτίστηκανγωνιώδεις οχυρώσεις για επιπλέον προστασία. Το βόρειο τμήμα των τειχών διαχώρισε πλέον τον ποταμό Alster, που είχε αποκτήσει σταδιακά χαρακτήρα λίμνης, σε εσωτερική και εξωτερική Alster (Binnenalster, Aussenalster). Αργότερα προστέθηκαν ακόμα δύο οχυρωματικά κτίσματα, ένα στο νοτιοδυτικό κομμάτι των τειχών της πόλης υπό τη μορφή *Hornwerk*, στοιχείο ολλανδικής οχυρωματικής αρχιτεκτονικής, και ένα Βορειοδυτικά, έξω από την πόλη, το *Sternschanze*²⁸, ανεξάρτητο προσωρινό οχυρωματικό κτίσμα. Η ανέγερση των τειχών, στην οποία οι κάτοικοι της πόλης είχαν υποχρέωση να συμμετέχουν, έγινε μέσα στο διάστημα 1616-25 και κόστισε το ένα τέταρτο των εσόδων της πόλης του Αμβούργου. Ήταν δηλαδή ένα κρίσιμο ζήτημα, στο οποίο δεν αναμίχθηκε μόνο η διοίκηση της πόλης, αλλά και ο κάθε πολίτης. Το 1697 κτίστηκε ένα επιπλέον τμήμα τειχών, το *Neue Werk* (εικ.27-4) για την προστασία της επέκτασης της πόλης στο St Georg, στα Βορειοανατολικά της πόλης. Η περιτειχισμένη

---

28. Η περιοχή του "Sternschanze" έχει διατηρήσει αυτό το όνομα μέχρι σήμερα.

27. Με τα τείχη του 1625, και την προσθήκη της περιοχής του St Georg στα βορειοανατολικά το 1697, η πόλη τριπλασιάζεται σε μέγεθος, εκπληρώνοντας μια δυναμική που είχε δημιουργήσει ο δραστήριος ρόλος του Αμβούργου στη Χανσεατική Ένωση.

πόλη αυτής της περιόδου αποτελεί σήμερα το ιστορικό κέντρο της πόλης.

Η επένδυση στα τείχη της πόλης απέδωσε, καθώς κατά τον τριαντακονταετή πόλεμο του 1618-1648 η πόλη του Αμβούργου έμεινε άθικτη, κάτι που βέβαια οφειλόταν κατά μεγάλο μέρος και στην ουδέτερη πολιτική στάση της. Οι πολιτικές αναταραχές της εποχής ωστόσο, βλ. τριαντακονταετή πόλεμο, πόλεμος Ισπανίας με Ολλανδία κλπ, έφεραν πολλούς μετανάστες και θρησκευτικούς πρόσφυγες στο ασφαλές, οικονομικά ανθηρό και πολιτισμικά ανεκτικό λόγω του εμπορικού του χαρακτήρα, Αμβούργο: προτεστάντες από τη νότια Γερμανία, μορφωμένους έμπορους και αριστοκράτες, Ολλανδούς, Ισπανούς, Πορτογάλους και Εβραίους. Έτσι μέχρι το 17ο αιώνα ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε, αποκτώντας παράλληλα έναν ισχυρά διεθνή χαρακτήρα. Η απότομη πληθυσμιακή αύξηση της πόλης, όμως, όξυνε τις διαφορές μεταξύ των κοινωνικών τάξεων.

Με τις νέες ανάγκες στέγασης φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων αναπτύχθηκε η οικιστική μορφή του *Hofbebauung*, της δόμησης, δηλαδή, κατοικιών, κατά μήκος δευτερευόντων δρόμων/αυλών, καθέτων στις κύριες οδούς (εικ.28,29). Σε αυτή τη μορφή οδήγησε η τακτική, με την οποία ένας ιδιοκτήτης οικοπέδου υπενοικίαζε την πίσω αυλή του σπιτιού του για το κτίσιμο άλλων, μικρότερων κατοικιών²⁹. Αυτό γινόταν συνήθως με τη συνένωση δύο ή παραπάνω οικοπέδων, με αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός δευτερεύοντος οικιστικού μοντέλου στο εσωτερικό των οικοδομικών τετραγώνων (εικ.30). Οι κατοικίες αυτού του τύπου, σε αντίθεση με αυτές που έχουμε δει, είχαν μια περισσότερο τετραγωνική κάτοψη, καθώς αναπτύσσονταν παρατακτικά σε περιορισμένο πλάτος. Αυτά τα σπίτια μοιράζονταν τις μεσοτοιχίες τους, συνεπώς η όψη τους, που αντί πάνω στο δρόμο, έβλεπε στο ενδιάμεσο “πέραςμα” (*Gänge*), δεν είχε το αντιπροσωπευτικό των εμπορικών κατοικιών αέτωμα. Παραδείγματα τέτοιων κατοικιών υπήρχαν στην περιοχή στα βορειοανατολικά της πόλης, επί της Steinstrasse.

Στην περίπτωση των *Krameramtswohnungen* (εικ.32,33,34), αυτή η λογική εξυπηρέτησε άμεσα τον ιδιοκτήτη του οικοπέδου, τη συντεχνία των μικρών εμπόρων. Οι *Krameramtswohnungen* είναι το παλαιότερο διατηρημένο οικιστικό σύνολο του 17ου αιώνα στο Αμβούργο. Η ευημερούσα συντεχνία των μικρών καταστηματαρχών (*Krameramt*) αγόρασε το 1678 το οικόπεδο κοντά στην εκκλησία St Michaelis (εικ.27-6), με σκοπό να κτίσει κατοικίες για τις χήρες της συντεχνίας.

---

29. Griep Hans-Günther, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985, σ.18

Αυτό το οικόπεδο είχε ήδη ένα κτήριο που χρονολογείται γύρω στο 1620, το οποίο έχει διατηρηθεί μέχρι και σήμερα. Στον κήπο του κτίστηκαν δύο σειρές κατοικιών με ενδιαμέση αυλή. Η συγκεκριμένη πρωτοβουλία είχε πέρα από κοινωνικά, και καθαρά ωφελιμιστικά κίνητρα. Με αυτή την κίνηση, θα απομακρύνονταν οι χήρες, που ως γυναίκες απαγορευόταν να λειτουργήσουν μόνες τους τα καταστήματά τους, ώστε να μετακομίσουν σε αυτά νέοι επαγγελματίες. Κάτι τέτοιο συνέβαινε βέβαια για το μοναδικό λόγο, ότι η εργασία και η κατοικία λάμβαναν χώρα στο ίδιο κτίσμα. Παρ' όλα αυτά, δεν πρέπει να αγνοηθεί το πόσο νωρίς γεννιέται, σε μια ευημερούσα κοινωνία με ισχυρό το αίσθημα της κοινότητας, η ιδέα της κοινωνικής κατοικίας.

Ένα δείγμα κατοικίας των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων από το 17ο αιώνα, που όπως αναφέρθηκε ήταν ισόγεια μονόχωρα, βρισκόταν στο δρόμο *Steinstrasse*, μπροστά από την εκκλησία *St Jacobi* (εικ.31).

Καθώς η διαφορά μεταξύ των κοινωνικών τάξεων μεγάλωνε, η διάθεση για επίδειξη από την πλευρά της επικρατούσας τάξης αύξανε. Αυτή η διάθεση εκφράστηκε κατα βάση με την υιοθέτηση μορφών της Αναγέννησης -όπως είδαμε στο Χρηματιστήριο του 1558- και του Μπαρόκ, το οποίο γενικά στις χώρες του Βορρά, και ειδικά στις προτεσταντικές χώρες, δεν έπαιζε τον προεξάρχοντα ρόλο που είχε στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Στις εμπορικές κατοικίες αυτή η ευημερία και διάθεση προβολής εκφράστηκε και πάλι στην επεξεργασία των αετωμάτων. Τα οδοντωτά τελειώματα αντικαταστάθηκαν από καμπυλοειδείς μεταβάσεις με ελικοειδή τελειώματα (εικ.35,36). Το γενικό αισθητικό αποτέλεσμα μάλλον φάνταζε υπερβολικό σε έναν επισκέπτη εκείνης της εποχής, όπως μεταφέρει ο M. Jefferies στο βιβλίο του: "όλες οι αετωματικές προσόψεις των κατοικιών προς το δρόμο, κάποιες με τη συνηθισμένη τριγωνική μορφή, και αέραιες, οι περισσότερες ωστόσο οδοντωτές ή με καμπύλες, με τρόπο που ξεπερνούσε το κινεζικό γκροτέσκ"³⁰. Τέτοιου είδους μορφές, ωστόσο, που επιβιώνουν σήμερα, δηλώνουν μια συγκράτηση, συγκριτικά με αντίστοιχες μορφές σε άλλες πόλεις (εικ.38).

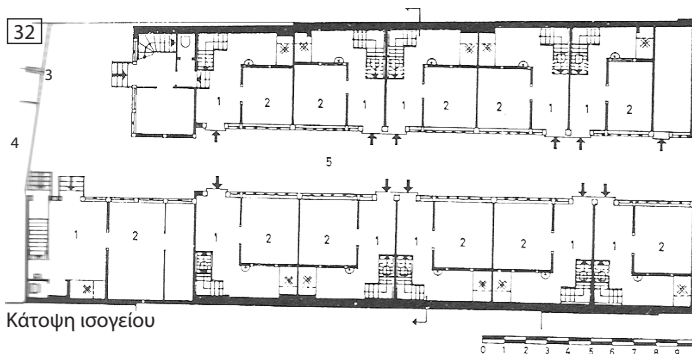
Το μόνο εξολοκλήρου Μπαρόκ κτήριο της εποχής ήταν ο ναός του *St Michaelis*. Όταν ανεγέρθηκε, το 1649, ήταν πιο κοντά στον τύπο της γερμανικής εκκλησίας του Βορρά, *Hallenkirche*. Οι εκκλησίες αυτού του τύπου αποτελούνταν από ένα επίμηκες μονόχωρο, που χωριζόταν σε τρία, περίπου ισοϋψή, κλίτη³¹. Η απουσία γυναικωνίτη

---

30. Jefferies Matthew, *Hamburg: a cultural history*, Northampton, Interlink Books, 2011, σ.10

31. Μπούρας Χαράλαμπος Θ., *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα, Μέλισσα, 1994, σ.347

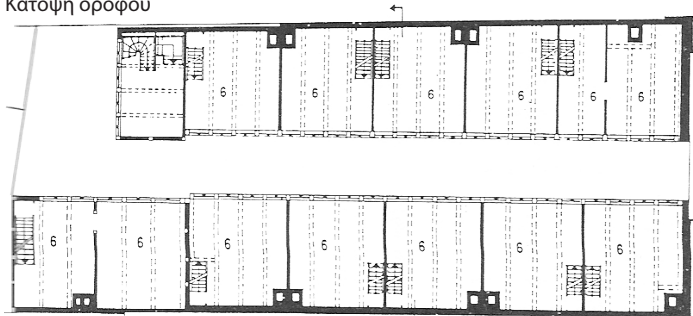

Κάτοψη ισογείου

32. Κατόψεις του συγκροτήματος κατοικιών Krameramtswohnungen

1. Διάδρομος (*Diele*) με Κουζίνα
2. Δωμάτιο
3. Είσοδος από το σπίτι στο μέτωπο του δρόμου (*Vorderhaus*)
4. Σπίτι στο μέτωπο του δρόμου
5. Ενδιάμεσο πέρασμα (*Hof*)
6. Υπνοδωμάτιο

Κάτοψη ορόφου

33. Άποψη από το *Vorderhaus* στο εσωτερικό πέρασμα, σήμερα.

34. Οι “κατοικίες των μικρών καταστηματαρχών” σήμερα, από ψηλά. Διακρίνονται οι δύο σειρές και το *Vorderhaus* μπροστά τους. Τα κτήρια στο μέτωπο του δρόμου έχουν κτιστεί αργότερα.

και η ενιαία επικλινής στέγη, έδινε μια ενιαία άποψη του εσωτερικού χώρου. Αυτές οι εκκλησίες συνήθως είχαν και ένα κωδωνοστάσιο στη δυτική όψη, χαρακτηριστικό διαδεδομένο στη Γερμανία (εικ.4). Τέτοιες εκκλησίες ήταν η S. Jacobi και S. Petri. Στην επανανέγερση του S. Michaelis το 1751, προστέθηκαν τέσσερις κεντρικοί πυλώνες και μια εγκάρσια πτέρυγα (εικ.39), ο σχεδιασμός της οποίας έγινε υπό την επιρροή της προτεσταντικής Noorder-Kerk στο Άμστερνταμ.

Με το νέο σχεδιασμό, η εκκλησία απομακρύνθηκε από το δρομικό χαρακτήρα της *Hallenkirche*, καθώς οι προσθήκες της διαμόρφωσαν την κάτοψη γύρω από ένα κέντρο, παρά εκατέρωθεν ενός άξονα. Στην περίπτωση του St Michaelis το Μπαρόκ υιοθετήθηκε στο σύνολο του κτηρίου, τόσο δηλαδή στο χειρισμό του χώρου, όσο και στη διακόσμηση, εξωτερικά και εσωτερικά, αντίθετα με την οικιστική αρχιτεκτονική, όπου η χρήση του Μπαρόκ περιορίστηκε στην τοποθέτηση επιλεγμένων διακοσμητικών στοιχείων πάνω στο υπάρχον κτήριο. Ξέρουμε ότι η Λουθηρανική αντιπάθεια προς τις εικόνες και τα αγάλματα στις εκκλησίες έφερε μια απλούστευση στη διακόσμησή τους, η οποία έγινε έτσι λιγότερο απεικονιστική και συμβολική, και περισσότερο διακοσμητική, όπου υπήρχε. Το συγκεκριμένο είναι παράδειγμα, που χωρίς να φέρει απεικονίσεις, ωστόσο με την πλούσια διακόσμησή του επιδεικνυε πλούτο και ευημερία σε πρωτοφανή ίσως βαθμό για την πόλη του Αμβούργου. Την ύπαρξη αυτής της αντίθεσης επιβεβαιώνει το σχόλιο ότι «το πολυτελές λευκό και χρυσό εσωτερικό του ύστερου Μπαρόκ, θα πρέπει να ενόχλησαν πολλούς Λουθηρανούς ως αχρείαστα κραυγαλέο»³² (εικ.40). Ωστόσο, η ανέγερση αυτού του ναού με αυτό τον τρόπο, μάλλον έγινε για να εξυπηρετήσει την πρόθεση της νέας, προτεσταντικής εκκλησίας της πόλης, να εδραιώσει τη θέση της μέσα στην κοινωνία.

Η εκκλησία του S. Michaelis ήταν και η μοναδική εκκλησία του νέου κομματιού της πόλης. Κατά τα άλλα, τα σημεία αναφοράς, γύρω από τα οποία οργανώνονταν οι συνοικίες αυτής της περιοχής, ήταν εμπορικές πλατείες, σε αντίθεση με τις προηγούμενες επεκτάσεις της πόλης, όπου πυρήνας των προσαρτώμενων οικισμών είχε αποτελέσει ένα κάστρο ή μια εκκλησία.

Η πρώτη όπερα του Αμβούργου κτίστηκε το 1678 κοντά σε μία από τις νέες, εμπορικές πλατείες, την Gänsemarkt (εικ.27-8). Η Bürgeroper ιδρύθηκε από τη συντεχνία των εμπόρων του Αμβούργου και ήταν η πρώτη δημόσια όπερα της Γερμανίας³³. Αυτό το γεγονός περιλαμβάνει δύο βασικές παρατηρήσεις. Η πρώτη

---

32. Jefferies Matthew, *Hamburg: a cultural history*, Northampton, Interlink Books, 2011, σ.10

33. Staatsoper Hamburg, "Opera or Death!", Hamburg State Opera, <http://www.hambur->

35,36. Κατοικίες επί της Deichstraße, αρ. 43 και 45, κτισμένες το 1697 και 1663, αντίστοιχα. Ο διαχωρισμός της όψης σε τρεις ζώνες, ανάλογα με τη δραστηριότητα του εκάστοτε ορόφου -εργασία, κατοίκηση και αποθήκευση- εξακολουθεί να ισχύει. Τα ανοίγματα μεγαλώνουν και γίνονται χαρακτηριστικό στοιχείο της όψης.

37. Μέγαρο συντεχνίας στην Αμβέρσα, Βέλγιο, 16ος αιώνας. Τα μέγαρα συντεχνιών ακολουθούσαν αντίστοιχη λογική διάταξης λειτουργιών και μορφής με την αστική κατοικία, αλλά σε μεγαλύτερη κλίμακα και με περισσότερη διακόσμηση. Παραμένουν λοιπόν τα βασικά χαρακτηριστικά του Μπαρόκ στο Βορρά της αστικής αρχιτεκτονικής της εποχής: οι καμπυλοειδείς μεταβάσεις του αετώματος, οι οριζόντιες ζώνες και τα μεγάλα παράθυρα.

38. Κατοικία στη Βρέμη, «αδελφή» Χανσεατική πόλη του Αμβούργου, 1620. Ενώ η οικιστική αρχιτεκτονική του Αμβούργου παρουσιάζει μια απλότητα στη διακόσμησή της, εδώ βλέπουμε μια περίτεχνη επεξεργασία όψης, με ανάγλυφες οριζόντιες ζώνες, αχιβαδοειδείς διακοσμήσεις πάνω από τα παράθυρα και πυργίσκους στο τέλος κάθε ζώνης.

αφορά τη χειραφέτηση της τέχνης από την εκκλησία. Για πολλά χρόνια, όπου επικρατούσε ο χριστιανισμός, η πλειονότητα των θεατρικών παραστάσεων ήταν θρησκευτικού περιεχομένου και πραγματοποιούνταν μέσα στην εκκλησία. Στη συνέχεια όμως απέκτησαν κοσμικό χαρακτήρα, τόσο σε περιεχόμενο, όσο και σε σχέση με το χώρο που πραγματοποιούνταν, ο οποίος πλέον ήταν είτε πλατεία, είτε κτήριο ειδικά για αυτές. Η δεύτερη αφορά τον τόσο πρόδηλο ρόλο των συντεχνιών στην πραγματοποίηση μιας αρχιτεκτονικής, η οποία, παράγεται από τους αστούς -έστω, μια μικρή προεξάρχουσα ομάδα των αστών εμπόρων- και προορίζεται για όλους τους αστούς. Η συγκεκριμένη πρόθεση εκφράζεται με τον πλέον απλό τρόπο, το όνομά της, καθώς Bürgeroper σημαίνει όπερα των αστών/του λαού.

Το κτήριο της όπερας περιγράφεται ως ένα επίμηκες κτήριο, απλής ξύλινης κατασκευής (Fachwerkhaus) (εικ.41), επιπλωμένο εσωτερικά με “κουτιά, πάγκους και γκαλερί (στοά/θεωρείο)”³⁴, με εντυπωσιακό ωστόσο σκηνικό εξοπλισμό για την εποχή. Η Bürgeroper έγινε σύντομα η επικεφαλής μουσική σκηνή της εποχής του Μπαρόκ σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ενώ στο Αμβούργο έθεσε τη βάση μιας παράδοσης που συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Πρέπει να σημειωθεί ο εξέχοντας ρόλος του εμπορίου καθ’ αυτού ως κινητήριο δύναμη της πολιτιστικής δραστηριότητας στις εμπορικές πόλεις της εποχής. Τέτοιες ήταν οι πόλεις του ευρωπαϊκού Βορρά, που γνώρισαν μεγάλη άνθηση με τη Χανσεατική Ένωση, και αργότερα με τις ανακαλύψεις νέων εμπορικών διαδρομών προς την ανατολική Μεσόγειο. Κατ’ αρχάς, το θαλάσσιο και χερσαίο δίκτυο διακίνησης εμπορικών αγαθών, διευκόλυνε παράλληλα και τη διακίνηση ανθρώπων, και έκανε δυνατή την ανταλλαγή πολιτιστικού πλούτου. Αυτό το δίκτυο εκμεταλλεύονταν και οι καλλιτέχνες της εποχής, οι οποίοι ταξίδευαν προς εύρεση, τόσο εκπαίδευσης, όσο και εργασίας, και παρέμεναν στις περισσότερες ευημερούσες πόλεις, για ανάλογο διάστημα. Για παράδειγμα, πολλοί επίδοξοι παίκτες του εκκλησιαστικού οργάνου, ταξίδευαν από όλη τη βόρειο Γερμανία μέχρι το Άμστερνταμ, για να μαθητεύσουν στον Jan Pieterszoon Sweelinck³⁵. Οι πιο γνωστοί μαθητές του δούλεψαν μετά στο Αμβούργο, ο Jacob Praetorius στην Petrikirche και ο Heinrich Scheidemann στην Katharinenkirche. Βέβαια, η άσκηση του εμπορίου προσέφερε στην κοινωνία

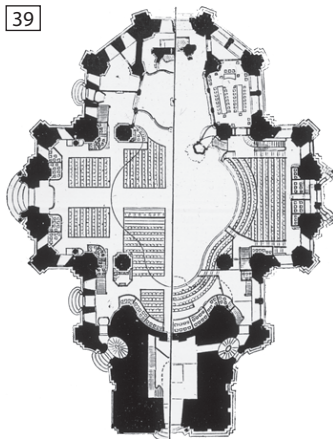
---

gische-staatsoper.de/en/1_state_opera/hso/jubilaum/index.php (πρόσβαση 06/01/13).

34. ό.π.π

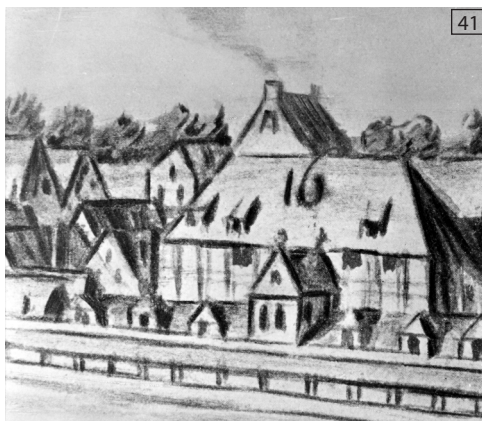
35. Webber Geoffrey, “Trading places and travelling: Musical legacies of the Hanseatic League”, διάλεξη στο Gresham College, 12/07/12

39. Κάτοψη της εκκλησίας S. Michaelis, Αμβούργο, 1751. Αριστερά του άξονα το ισόγειο και δεξιά το διάζωμα.

40. Εσωτερικό του S. Michaelis.

41. Η όπερα του Αμβούργου, 1678

42. Εσωτερικό της όπερας του Αμβούργου. Εορταστική διακόσμηση του εσωτερικού, με αφορμή τα γενέθλια του Γεωργίου Α', βασιλιά της Μεγάλης Βρετανίας, 1727.

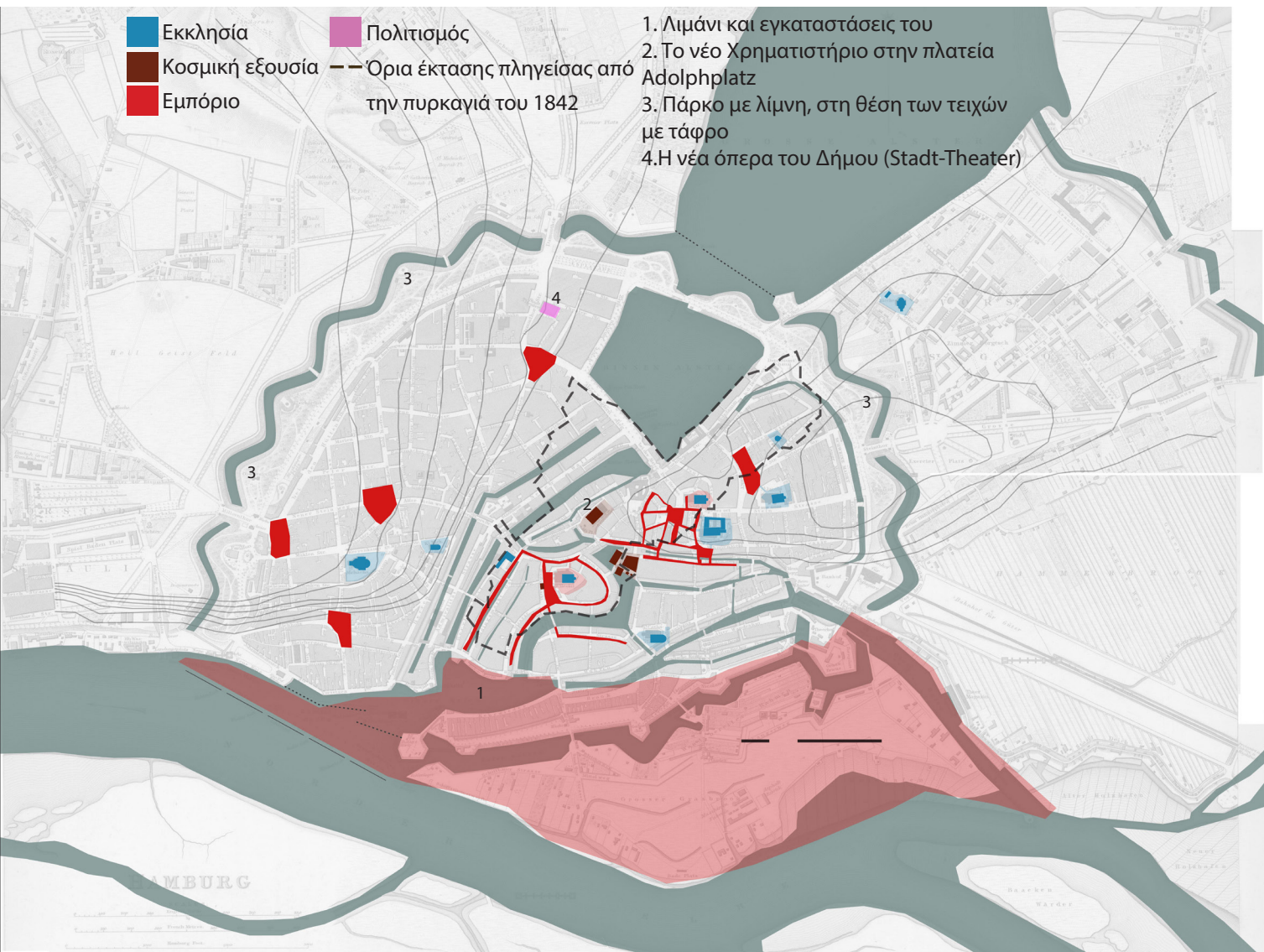
εκείνο το βιοτικό επίπεδο, που της επέτρεπε πλέον να ασχοληθεί και με τις Τέχνες. Παράλληλα, η οργάνωση των καλλιτεχνών/τεχνιτών σε συντεχνίες, προσέφερε τη συστηματοποίηση της γνώσης αλλά και της μετάδοσής της, και τον ποιοτικό έλεγχο της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Από την άλλη, η χρηματική ενίσχυση και προαγωγή της τέχνης από τις πιο ισχυρές συντεχνίες, όπως πχ. τη συντεχνία των εμπόρων, έγινε σε μεγάλο βαθμό για τη χρήση της ως μέσο υποστήριξης και δικαιολόγησης της δύναμής τους, ως ισχύουσας τάξης. Αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την εξαιρετική άνθηση στις απεικονιστικές και τις μουσικές τέχνες στον ευρωπαϊκό Βορρά από τον 16ο αιώνα, και τη διαμόρφωση της χαρακτηριστικής σχολής του³⁶. Εκεί δημιουργήθηκαν καλλιτέχνες όπως ο Ρούμπενς, ο Ρέμπραντ, ο Händel, ο Buxtehude και ο Wagner.

Μετά την απελευθέρωσή του από τη Γαλλική κατοχή (1806-14), το Αμβούργο μπήκε στη Γερμανική Συνομοσπονδία. Σε μια εποχή διαμόρφωσης εθνών στην Ευρώπη, το Αμβούργο επέμεινε στη διατήρηση της ταυτότητάς του ως αυτόνομης πόλης. Ως τεκμήρια αυτής της ταυτότητας προέβαλε σύμβολα και παραδόσεις, σε μεγάλο μέρος κατασκευασμένα, που την ίδια περίοδο χρησιμοποιούσαν άλλες χώρες για την ενίσχυση/δημιουργία μιας εθνικής ταυτότητας. Ο τίτλος “Ελεύθερη και Χανσεατική πόλη του Αμβούργου” πρωτοχρησιμοποιήθηκε το 1815, και υιοθετήθηκε επίσημα από το 1819 κι έπειτα. Η πόλη προσωποποιήθηκε στη Hammonia, όπως η Μ. Βρετανία στην Britannia και η Γαλλία στη Marianne. Η Hammonia χρησιμοποιείται και στον ύμνο του Αμβούργου, “Πόλη του Αμβούργου στις όχθες του Έλβα”, που γράφτηκε το 1829. Σε αυτόν θαυμάζεται ο πλούτος του Αμβούργου, που έρχεται ως ανταμοιβή της Εργατικότητας (Reich blühet dir auf allen Wegen des Fleißes Lohn, des Wohlstands Segen). Παράλληλα επισημαίνεται η ξεχωριστή σημασία της πόλης για τη Γερμανία, καθώς οι ελεύθεροι πολίτες του Αμβούργου νιώθουν τώρα καθήκον τους να προβάλουν τη χώρα, ακριβώς όπως και στη λαμπρή περίοδο της Χανσεατικής Λίγκας (Hat sich der freien Bürger Treue zur Tat für Deutschlands Ruhm bereit wie in der alten Hansezeit).

Τα τείχη της παλιάς πόλης, που εμπόδιζαν την περαιτέρω ανάπτυξή της, κατεδαφίστηκαν μέσα στο διάστημα 1820-1837, και έδωσαν τη θέση τους σε

---

36. Η διαμόρφωση διαφορετικών κατευθύνσεων στις απεικονιστικές τέχνες του Βορρά, όπως η ζωγραφική και η αρχιτεκτονική, σχετίζεται άμεσα και με την επικράτηση του Λουθηρανισμού εκεί. Το συγκεκριμένο δόγμα απαρνιόταν τις απεικονίσεις στις εκκλησίες, με αποτέλεσμα να χάσουν σημαντικό μέρος των παραγγελιών τους οι ζωγράφοι των προτεσταντικών περιοχών. Ως αποτέλεσμα εκεί αναπτύχθηκε το θέμα της προσωπογραφίας.

43. Η εικόνα της πόλης πριν ξεσπάσει η πυρκαγιά του 1842. Το όριο των τειχών φεύγει και η πόλη αναπτύσσεται οικιστικά προς το Βορρά, ενώ μεγαλώνει και τις λιμενικές της εγκαταστάσεις στο Νότο. Η τάφρος βέβαια παραμένει ως φυσικό όριο.

πράσινους χώρους (εικ.43-3).

Το 1842 μια πυρκαγιά κατέστρεψε μεγάλο μέρος της ιστορικής πόλης (εικ.43). Η πυρκαγιά ξεκίνησε από τα σπίτια της Deichstrasse και επεκτάθηκε εύκολα στα ξύλινα κτήρια της περιοχής. Αυτό ήταν ένα μεγάλο πλήγμα στη πόλη, καθώς η πυρκαγιά κατέστρεψε τις εμπορικές συνοικίες του Neuburg, το διοικητικό κέντρο της πόλης, και τον ιστορικό πυρήνα γύρω από την Petrikirche. Λόγω αυτής της πυρκαγιάς, τα δείγματα που παραμένουν μέχρι σήμερα από την πόλη του 16ου αιώνα και πιο πριν είναι μεμονωμένα, αν όχι ανύπαρκτα.

Με την επανοικοδόμησή της πόλης, επιχειρήθηκε να επαναδημιουργηθεί μια ιστορικότητα, η οποία είχε ως επί το πλείστον χαθεί. Στα νέα κτήρια χρησιμοποιήθηκαν μορφές του τότε σύγχρονου *Rundbogenstil*, σε συνδυασμό με άλλα, κλασικίζοντα, ή ακόμα γοτθικά και ρομαντικά στοιχεία. Το *Rundbogenstil* ήταν βέβαια επίσης ένα εκλεκτικό, νεορωμανικό στυλ, το οποίο προωθήθηκε στις αρχές της γερμανικής συνομοσπονδίας ως ένας εθνικός Γερμανικός ρυθμός αρχιτεκτονικής. Βασικό χαρακτηριστικό του ήταν τα ημικυκλικά τόξα - σε αντίθεση με τα οξυκόρυφα του γοτθικού ρυθμού. Αυτό το νέο ύφος ονομάστηκε *Nachbrandarchitektur*³⁷ (αρχιτεκτονική μετά την πυρκαγιά), όρος που χρησιμοποιήθηκε επίσης και για την περιγραφή του αστικού επανασχεδιασμού του κατεστραμμένου τμήματος της πόλης. Ο τελευταίος κράτησε σε μεγάλο μέρος την προηγούμενη χάραξη των δρόμων.

Το νέο διοικητικό κέντρο της πόλης μεταφέρθηκε στην πλατεία Adolphplatz, από την οποία είχαν απομακρυνθεί τα κτήρια των δύο μοναστηριών του 13ου αιώνα. Ήδη πριν από την πυρκαγιά, το 1841, είχε ανεγερθεί εκεί το νέο κτήριο του Χρηματιστηρίου (εικ.43-2), για να ανταποκριθεί στις όλο και αυξανόμενες ανάγκες του. Το κτήριο αυτό υιοθετούσε κλασικιστικά και αναγεννησιακά στοιχεία, κοντά στο πνεύμα της εποχής (εικ.47). Ήταν από τα ελάχιστα κτήρια που επιβίωσαν της πυρκαγιάς.

Το 1871 το Αμβούργο έγινε μέρος του ενωμένου γερμανικού έθνους στη Γερμανική Αυτοκρατορία, Deutsches Reich, με αυτοκράτορα τον Γουλιέλμο Α΄ της της Πρωσίας. Το Αμβούργο, ως μέρος της αυτοκρατορίας, διατηρούσε το status της χανσεατικής ελεύθερης πόλης, όπως και η Βρέμη και το Lübeck. Παρ' όλα αυτά, έχανε μέρος της ανεξαρτησίας του, καθώς για παράδειγμα δεν είχε πλέον τη δυνατότητα διαμόρφωσης δικής του εξωτερικής πολιτικής. Αυτό ενέτεινε τις προσπάθειες για οικειοποίηση και προβολή μιας ανεξάρτητης ταυτότητας, με έντονα τα τοπικά

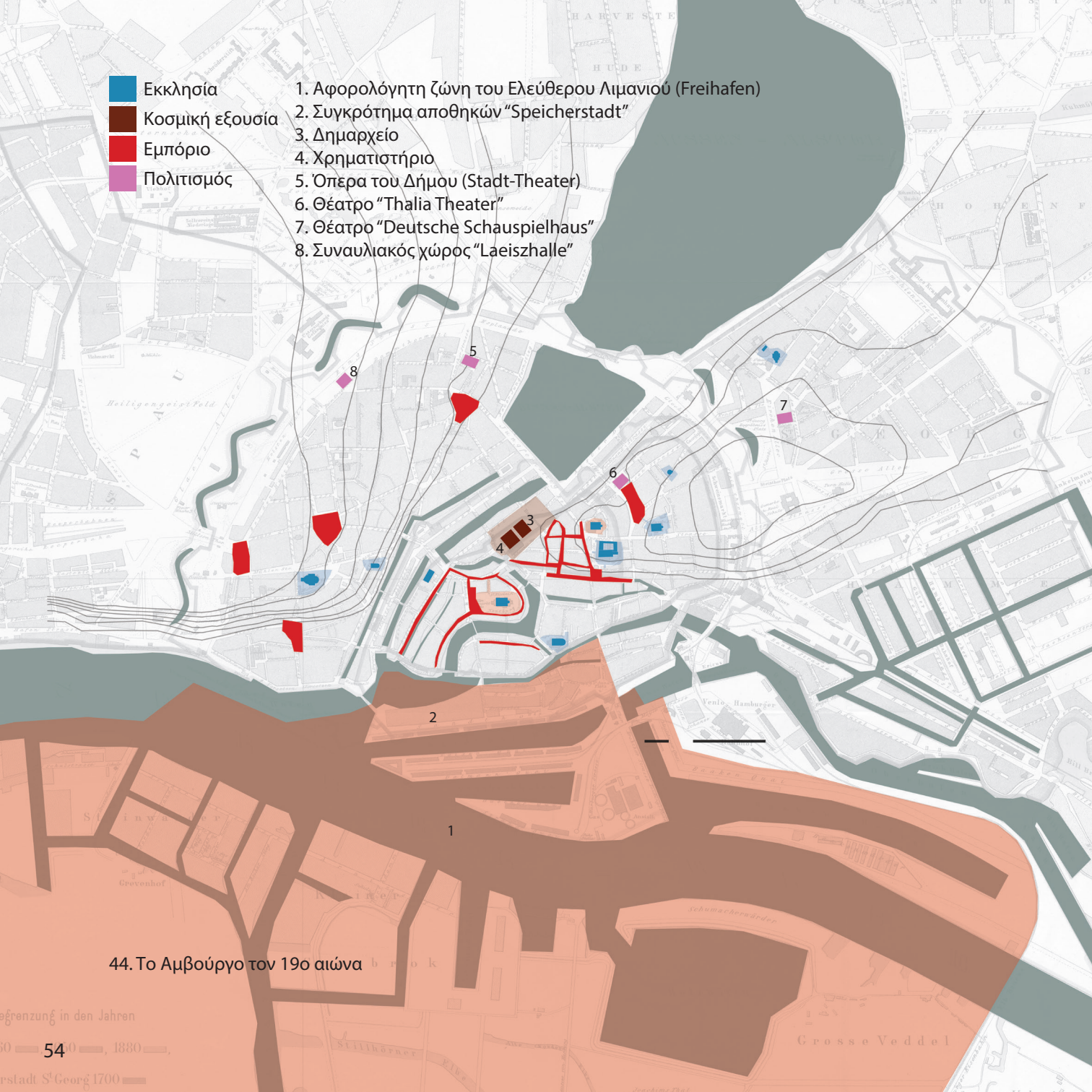
---

37. Enzyklo, "Nachbrandarchitektur", www.enzyklo.de/Begriff/Nachbrandarchitektur

- Εκκλησία
- Κοσμική εξουσία
- Εμπόριο
- Πολιτισμός

1. Αφορολόγητη ζώνη του Ελεύθερου Λιμανιού (Freihafen)
2. Συγκρότημα αποθηκών "Speicherstadt"
3. Δημαρχείο
4. Χρηματιστήριο
5. Όπερα του Δήμου (Stadt-Theater)
6. Θέατρο "Thalia Theater"
7. Θέατρο "Deutsche Schauspielhaus"
8. Συναυλιακός χώρος "Laeiszhalle"

44. Το Αμβούργο τον 19ο αιώνα

begrenzung in den Jahren
540 1880
rstadt St Georg 1700

χαρακτηριστικά, κάτι που προωθήθηκε, όπως συνηθίζεται σε τέτοιες περιπτώσεις, και μέσω της Αρχιτεκτονικής.

Ένα τέτοιο κτήριο-σύμβολο ήταν και το νέο Δημαρχείο, που ολοκληρώθηκε το 1897, πίσω από το Χρηματιστήριο (εικ.44-3). Για τη μορφολογία του κτηρίου αποκλείστηκε το νεο-γοτθικό τούβλο, που είχε ήδη εφαρμοστεί στο Δημαρχείο του Βερολίνου, λαμβάνοντας αρνητικές κριτικές. Το νεο-μπαρόκ επίσης θεωρήθηκε “υπερβολικά αριστοκρατικό” για μια Δημοκρατία όπως το Αμβούργο. Τελικά κατάλληλος κρίθηκε ένας συνδυασμός τυπικών βορειογερμανικών στοιχείων, με στοιχεία της Ιταλικής Αναγέννησης, ως αντιπροσωπευτικής του μεγαλείου της κοσμικής εξουσίας, που υπερίσχυε στις αντίστοιχες εμπορικές, Ιταλικές πόλεις. Έτσι χρησιμοποιήθηκαν μαζί, τα περίτεχνα αετώματα και η χάλκινη οροφή, με τα κλασικά τριγωνικά αετώματα, τους κίονες, τα φουρούσια, και το ρουστίκ στη βάση και τις γωνίες του κτηρίου (εικ.45). Αυτός ο ιστορισμός έκανε το Δημαρχείο και ένα από τα τυπικότερα δείγματα της προαναφερθείσας *Nachbrandarchitectur*.

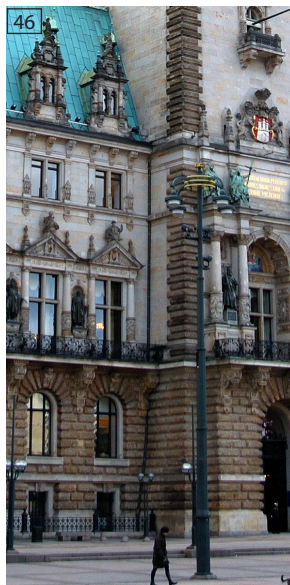
Στη μορφολογία του Δημαρχείου καθοριστικό ρόλο παίζουν και γλυπτικά στοιχεία με συμβολικές αναφορές, που εξυπηρετούσαν την ισχυρή ταυτότητα μιας ανεξάρτητης, κοσμικής πόλης, που ήθελε να προωθήσει το Αμβούργο (εικ.46). Κατ’ αρχάς, σε ψηφιδωτό στον κεντρικό πύργο, απεικονίζεται η πρόσφατα δημιουργηθείσα *Hammonia*, την οποία πλαισιώνουν οι προσωποποιήσεις των αρετών του καλού πολίτη: το Κουράγιο, η Ευσέβεια, η Σοφία και η Ομοψυχία. Σε ίδιο ύψος με τη *Hammonia*, αλλά στον κορμό του κτηρίου, στις κορυφές των τριγωνικών αετωμάτων του πρώτου ορόφου, υπάρχουν προτομές που αντιπροσωπεύουν 28 διαφορετικά είδη εμποριών και επαγγελμάτων, μεταξύ των οποίων ψαράς, ζυθοποιός, χασάπης. Στα τύμπανα των ίδιων αετωμάτων υπάρχουν τα οικόσημα άλλων πόλεων-κρατών. Πιο κάτω, ανάμεσα στις παραστάδες των παραθύρων του πρώτου ορόφου, στέκονται τα αγάλματα επιλεγμένων βασιλιάδων και αυτοκρατόρων. Εδώ η διακόσμηση του κτηρίου χρησιμοποιείται, όχι μόνο για την προβολή ιδανικών, αλλά και την ιεράρχησή τους. Σε αυτή την ιεράρχηση ιδεών και εξουσίας, πρώτη τοποθετείται η πόλη, ακολουθούν τα επαγγέλματα του αστού, στον οποίο αποδίδεται η ανύψωση της πόλης σε αυτό το επίπεδο ευημερίας, και τέλος, αποδίδεται φόρος τιμής και στους βασιλείς και αυτοκράτορες που συνέβαλαν στην πορεία του.

Τα σπίτια της *Deichstrasse* ανοικοδομήθηκαν μετά την πυρκαγιά υιοθετώντας το νέο, κλασικίζον *Rundbogenstil*, σοβατισμένα, και βαμμένα σε ανοιχτούς τόνους (εικ.48).

45

46

45. Η όψη του Δημαρχείου στην πλατεία "Adolphplatz".

46. Λεπτομέρεια του Δημαρχείου. Φαίνεται το οικόσημο του Αμβούργου στον κεντρικό πύργο, οι προτομές των επαγγελματιών στις κορυφές των αετωμάτων πάνω από τα παράθυρα του πρώτου ορόφου, και τα αγάλματα των αυτοκρατόρων στο ενδιάμεσο των παραστάδων τους.

47. Το Χρηματιστήριο στην πλατεία "Adolphplatz". Πίσω του βρίσκεται το Δημαρχείο.

48. Κατοικία στη Deichstraße 19. Το προηγούμενο κτήριο του οικοπέδου κάηκε στη φωτιά του 1842 και αντικαταστάθηκε από το παρόν, της φωτογραφίας, στο σύνηθες για την εποχή, *Rundbogenstil*. Η μορφή του αετώματος έχει φύγει, τα ανοίγματα έχουν αποκτήσει ημικυκλικά τόξα, ενώ η όψη αποκτά ανοιχτόχρωμο επίχρυσμα.

47

48

Η πιο σημαντική ίσως αλλαγή πάνω στην πόλη, που συντελέστηκε μέσα σε εκείνα τα χρόνια, ήταν ο διαχωρισμός των χρήσεων κατοίκησης, υπηρεσιών και αποθήκευσης, που από τη γέννηση της πόλης-λιμανιού ήταν συγκεντρωμένα στο κτήριο του Bürgerhaus. Αυτό το διαχωρισμό έφερε η αύξηση του μεγέθους της πόλης, με τις χρήσεις του λιμανιού να απλώνονται σε ένα απαραίτητα μεγάλο έδαφος ανάπτυξης, νότια της πόλης (εικ.44-1). Έτσι η πόλη, που το μέγεθός της έως πρότινος ευνοούσε τη μίξη των χρήσεων, που ούτως ή άλλως ακολουθούσαν έναν άξονα Βορρά-Νότου, μετέφερε όλες τις αποθηκευτικές/λιμενικές χρήσεις στα νότιά της. Αυτό βέβαια επισπεύτηκε το 1888, όταν το Αμβούργο πλέον έπρεπε να μπει στη γερμανική Τελωνειακή Ένωση, αλλά ωστόσο του παραχωρήθηκε το δικαίωμα να κρατήσει μια αφορολόγητη λιμενική ζώνη. Το Freihafen θα εκτεινόταν στο νησί Brook, απ' όπου και εκδιώχθηκαν οι γύρω στις 17000 κάτοικοι, για την υλοποίηση του νέου έργου.

Η εικόνα του λιμανιού προς την πόλη διαμορφώθηκε από τη σειρά αποθηκευτικών κτηρίων, Speicherstadt (εικ.49). Το συγκρότημα αυτό εκτεινόταν κατά μήκος του μετώπου της ιστορικής πόλης, απέναντι από το κανάλι που χώριζε την πόλη με το λιμάνι (εικ.44-2). Οι αποθήκες της Speicherstadt λάμβαναν τα εμπορεύματα από το Freihafen και τα διοχέτευαν στην πόλη, όπως στους προηγούμενους αιώνες η αστική κατοικία δεχόταν τα εμπορεύματα από τη μία όψη της στο κανάλι και τα διοχέτευε στην άλλη όψη της προς το δρόμο. Αντίστοιχη ήταν και η μορφή και η λειτουργία των κτηρίων με γερανό, όπως περιγράφηκε ήδη και μπορεί να φανεί στην εικόνα 50 δίπλα. Τα κτήρια έχουν τη μια πλευρά προς το κανάλι και την άλλη σε στεριά. Το σύστημα ανάρτησης εμπορευμάτων ήταν συμμετρικό στον άξονά τους και χρησιμοποιούνταν από τη μία για τη λήψη των φορτίων από το κανάλι, με τον προσαρτημένο στο αέτωμα γερανό, και από την άλλη για την εκφόρτωσή τους προς τη στεριά, όπου και πλέον μεταφέρονταν με χερσαία μέσα μεταφοράς. Στο ενδιάμεσο διάστημα το εμπόρευμα αποθηκευόταν σε έναν από τους πέντε ορόφους της μεταλλικής κατασκευής.

Η εντύπωση που δίνει η Speicherstadt (εικ.51) καθορίζεται από τη χρήση του κόκκινου τούβλου, με την οποία επιτεύχθηκε η εντύπωση μιας ενιαίας, αλλά ωστόσο επεξεργασμένης επιφάνειας. Το τούβλο εδώ ήρθε ως υλικό μιας "λειτουργικής" αρχιτεκτονικής, αλλά και ως αναφορά σε μια παράδοση του Αμβούργου. Ζώνες σκούρων τούβλων και λίθινα γείσα που τονίζουν τον οριζόντιο άξονα στη βάση των κτηρίων και καμπύλα τόξα στα ανοίγματα είναι στοιχεία που απομακρύνουν το κτήριο από το νεογοτθικό ρυθμό. Σκούρα τούβλα χρησιμοποιούνται επίσης για τη διαμόρφωση διακοσμητικών σχεδίων, αλλά και για τον τονισμό του κάθετου άξονα

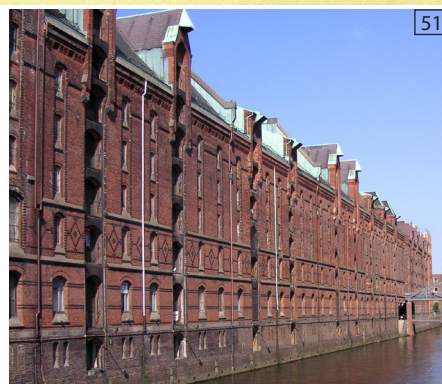
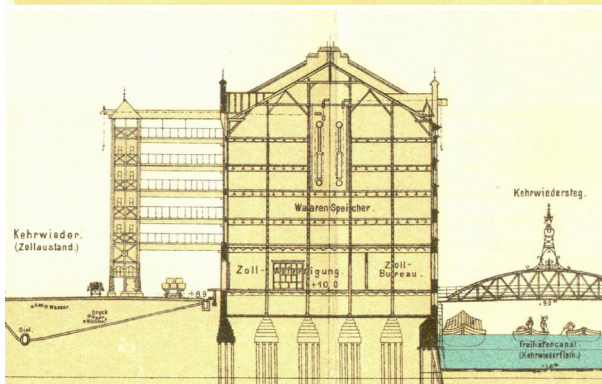
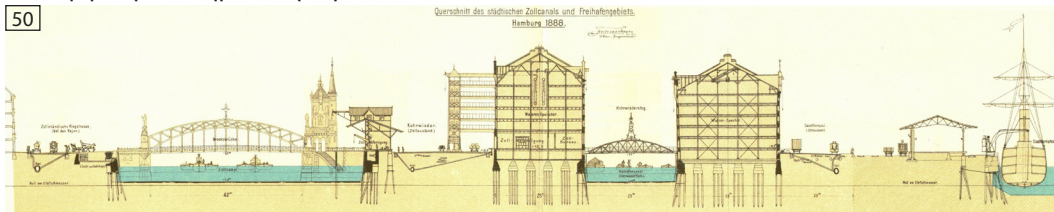

49. Η Speicherstadt όπως φαίνεται σήμερα από την πόλη. Πίσω της βρισκόταν το λιμάνι.

50. Εγκάρσια τομή των αποθηκών, με κατεύθυνση από την πόλη στον Έλβα, και λεπτομέρεια.

51. Όψη σειράς κτηρίων της Speicherstadt από κανάλι.

πάνω από τις οριζόντιες ζώνες, στις παραστάδες των παραθύρων. Ο κεντρικός άξονας κάθε κτηρίου διατρέχει όλο το ύψος του, με φαρδύτερα και ψηλότερα ανοίγματα από τα υπόλοιπα παράθυρα, για την είσοδο των εμπορευμάτων, και τελειώνει σε αέτωμα, στην κορυφή του οποίου υπάρχει είδος καλύπτρας, μέσα από την οποία βγαίνει ο γάντζος ανάρτησης των εμπορευμάτων.

Η εισαγωγή και εδραίωση της χρήσης των containers στο εμπόριο στον 20ο αιώνα άλλαξε τις απαιτήσεις των αποθηκευτικών εγκαταστάσεων, αφαιρώντας από τη Speicherstadt τη λειτουργική της αξία. Το 2003 η περιοχή γύρω από το συγκρότημα απελευθερώθηκε για την πραγματοποίηση των σχεδίων του HafenCity. Σήμερα τα κτήρια της Speicherstadt φιλοξενούν κατα κύριο λόγο εμπορικές αντιπροσωπείες χαλιών, καφέ, τσαγιού και μπαχαρικών, καθώς και μουσεία, όπως το μουσείο των μπαχαρικών και το τελωνειακό μουσείο.

Μέσα στο 19ο αιώνα ανεγέρθηκαν σημαντικά πολιτιστικά κτήρια στην πόλη, συνεχίζοντας και εγκαθιδρύοντας μια μουσική παράδοση. Στο σχεδιασμό τους χρησιμοποιήθηκαν ιστορικιστικά στοιχεία, κλίνοντας άλλοτε στο νεοκλασικό, και άλλοτε στο νεο-μπαρόκ, σε συνδυασμό πάντα με τοπικά στοιχεία. Αυτή η επεξεργασία δήλωνε την αντίθεση του εξωστρεφούς πολιτιστικού κτηρίου, σε σχέση με λειτουργικά, εμπορικού χαρακτήρα κτίσματα, όπως οι αποθήκες της Speicherstadt.

Η όπερα του Αμβούργου ξανακτίστηκε κοντά στη θέση της προηγούμενης, με το όνομα Stadt-Theater, το 1827, με μια τετραγωνική κάτοψη και λιτό κλασικίζον ύψος, σε σχέδια του Karl Friedrich Schinkel (εικ.52), αν και αργότερα ανακαινίστηκε, λαμβάνοντας χαρακτήρα αρχαιοελληνικού ρυθμού (εικ.53). Το θέατρο του Αμβούργου φιλοξένησε παραστάσεις από μουσικούς όπως ο Paganini, ο Liszt, ο Wagner και ο Verdi. Με τον Gustav Mahler επικεφαλής μαέστρο η φήμη του θεάτρου απέκτησε ακόμα μεγαλύτερη φήμη. Η λειτουργία του θεάτρου συνέχισε ακόμα και μέσα στα χρόνια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου, αλλά και μέσα στο δεύτερο παγκόσμιο, με το όνομα Hamburgische Staatsoper, μέχρι την καταστροφή του από τους βομβαρδισμούς του 1943. Μετά την επανανέγερσή του συνέχισε να λειτουργεί μέχρι σήμερα.

Το 1843 κτίστηκε και ένα από τα δύο δημόσια θέατρα του Αμβούργου που λειτουργούν μέχρι σήμερα, το Thalia Theater (εικ.54), στην Alstertor, στην περιοχή του St Jacobi (εικ.44-6), στο δημοφιλές εκλεκτικό *Rundbogenstil* της εποχής.

Το 1899 αποφασίστηκε από την "Ένωση Πολιτών Αμβούργου του St. Georg" η ανέγερση εκεί (εικ.44-7) ενός θεάτρου που θα ακολουθούσε σε μορφή το πρότυπο

52. Το νέο κτήριο της όπερας του Αμβούργου από τον Karl Friedrich Schinkel, Stadt-Theater, 1827.

53. Το ανακαινισμένο κτήριο του Stadt-Theater, 1874

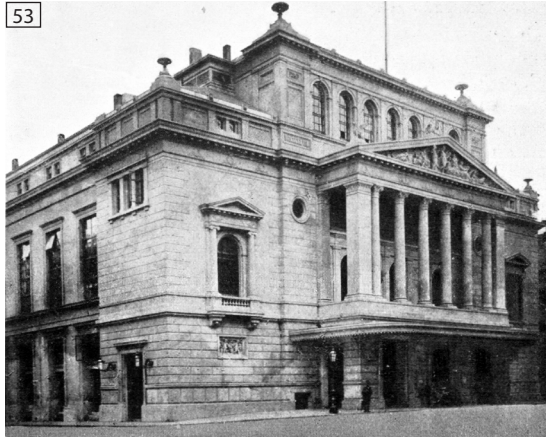
52

54

53

54. Το θέατρο Thalia Theater(1843) το 1890, Αμβούργο.

55. Το θέατρο Deutsches Schauspielhaus(1899) σήμερα, Αμβούργο.

56. Ο συναυλιακός χώρος Laeiszhalle(1908) σήμερα, Αμβούργο.

55

56

της όπερας της Βιέννης. Το Deutsches Schauspielhaus (εικ.55) χρηματοδοτήθηκε από ιδιώτες, επιχειρηματίες, και καλλιτέχνες του Αμβούργου. Ενώ στην αρχή ήταν ιδιωτικό, σήμερα είναι το δεύτερο δημόσιο θέατρο της πόλης μαζί με το Thalia Theater.

Η παράδοση τροφοδότησης του πολιτισμού από τις δραστηριότητες του εμπορίου συνεχίστηκε με την ανέγερση της Laeishalle, συναυλιακού χώρου που κτίστηκε το 1908, ως κληροδότημα του ιδιοκτήτη πλοίων Carl Heinrich Laeisz. Το κτήριο, που κτίστηκε κοντά στην όπερα, στα όρια της παλιάς πόλης επί της Johannes-Brahms-Platz (εικ.44-8), ήταν εκείνη την εποχή ο μεγαλύτερος και πιο σύγχρονος συναυλιακός χώρος στη Γερμανία. Ο ρυθμός που εφαρμόστηκε κι εδώ, ήταν αυτός μιας μίξης παραδοσιακών στοιχείων της πόλης όπως το κόκκινο τούβλο με τις λίθινες λεπτομέρειες, με την εξεζητημένη μορφολογία του νεο-Μπαρόκ (εικ.56), κατάλληλης για ένα τέτοιου είδους, δημοσίου και πολιτιστικής χρήσης, κτηρίου.

Η πυρκαγιά του 1842 δεν ήταν η μόνη μεγάλη καταστροφή που άλλαξε την εικόνα της πόλης. Το 1943 βομβαρδιστικά των συμμαχικών δυνάμεων ισοπέδωσαν μεγάλο μέρος της πόλης, ενώ το 1962 η “πλημμύρα της Βορείου Θάλασσας” οδήγησε στον υπερχειλισμό του Έλβα και την πλημμύρα, κυρίως στο νότιο κομμάτι της πόλης. Την κάθε καταστροφή ακολούθησε η ανοικοδόμηση των περιοχών που είχαν πληγεί, οργανωμένη από τη διοίκηση της πόλης, αλλά πολλές φορές ενισχυμένη σε τοπικό επίπεδο από συνεταιρισμούς πολιτών. Η σύνταξη τοπικών οργανισμών σε μορφή συνεταιρισμών είναι ιδιαίτερα συνήθης στο Αμβούργο, με παραδείγματα τον “Rettet die Deichstrasse” e.V. και “Gängeviertel Genossenschaft 2010” e.G , με σκοπό την αποκατάσταση, συντήρηση και ανάδειξη των συνοικιών στις οποίες αναφέρονται. Παράλληλα η πόλη έχει πλέον αποκτήσει αντανakλαστικά ανάκαμψης μετά από καταστροφές, και πείρα στον αστικό επανασχεδιασμό και αναπλάσεις. Αυτή την πείρα επιχειρεί να χρησιμοποιήσει τα τελευταία χρόνια στην υψηλών προσδοκιών ανάπλαση του πρώην Freihafen, HafenCity.

- 9ος αι.
- 1188
- 1240
- 16ος αι.
- 1697

57. Το κέντρο της πόλης σήμερα και οι διαφορετικές φάσεις ανάπτυξής του. Η δομή του ιστορικού κέντρου ξεχωρίζει από τις γύρω περιοχές, οι άξονες που διέρχονταν από τις πύλες των τειχών έχουν παραμείνει, ενώ τα όρια των τειχών του 17ου αιώνα έχουν παραμείνει, στα δυτικά ως πράσινη ζώνη, και στα ανατολικά με τις εγκαταστάσεις του σιδηροδρομικού σταθμού. Στα νότια του ιστορικού κέντρου εκτείνεται το λιμάνι, και ακόμα νοτιότερα η βιομηχανική περιοχή με τις ενογκικές συνοικίες, Wilhelmsburg.

Γ. Η σημερινή εικόνα του Αμβούργου: Αναφορές στο παρελθόν και οράματα του μέλλοντος

Παρακολουθήσαμε τη μεταλλαγή της φυσιογνωμίας της πόλης του Αμβούργου σε σχέση με τις ανάγκες που αυτή έπρεπε να καλύψει και την εκάστοτε εξουσία της. Ως αμυντικό οχυρό με στρατιωτική εξουσία, το Hammaburg ήταν κάστρο, ενώ στη συνέχεια, θέλοντας να αποτελέσει θρησκευτικό κέντρο ιεραποστολών αποτέλεσε την αρχιεπισκοπή Αμβούργου, με εκκλησιαστική εξουσία, και τον καθεδρικό του Mariendom. Στη συνέχεια έγινε ελεύθερη αυτοκρατορική πόλη και ηγέτιδα της Χανσεατικής Λίγκας, με κοσμική εξουσία που πήγαζε από τις συντεχνίες και ανάλογη συγκέντρωση εμπορικής και χρηματικής δύναμης. Η αλλαγή της μορφής της εξουσίας, τόσο στο Αμβούργο, όσο και στην ευρύτερη περιοχή της βόρειας Γερμανίας και των Κάτω Χωρών, υπήρξε καθοριστική, όχι μόνο πολιτικά, αλλά και κοινωνικά και πολιτιστικά. Οι κοινωνικές δομές, η θρησκεία, η εργασία, η τέχνη, η αρχιτεκτονική άλλαξαν, για να διαμορφώσουν έναν αστικό πολιτισμό που αναφέρεται στον άνθρωπο, στα εγκόσμια, στην οικονομία, και ανάλογα έχει πιο ανθρώπινη κλίμακα, περισσότερη επιστήμη και λιγότερο συμβολισμό και περισσότερο οικονομικά εξορθολογισμένες διαδικασίες.

Εκεί που η εκκλησία έκτιζε τεράστιους καθεδρικούς και παρήγγελε πίνακες προς εντυπωσιασμό και εκπαίδευση του λαού, οι αστοί έκτιζαν μέγαρα αστικής εξουσίας και πολιτισμού: το δημαρχείο, τα μέγαρα των συντεχνιών, το θέατρο. Αυτά αποτέλεσαν τεκμήρια, τόσο σε χρήση, όσο και σε αρχιτεκτονική μορφή, της χειραφέτησης από την Εκκλησία, ως χειραφέτηση εξουσίας, ηθών και τέχνης.

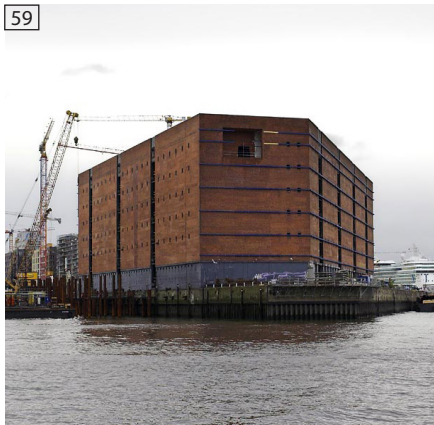
Η σημερινή πόλη έχει αυξήσει πολλές φορές την έκταση του ιστορικού της πυρήνα, αλλά η εγγύτητα με το στοιχείο του νερού εξακολουθεί να καθορίζει τις θέσεις των εκάστοτε κοινωνικών στρωμάτων, με διαφορετικό ωστόσο τρόπο από πριν. Οι κατοικίες των εύπορων κατοίκων στο κέντρο της πόλης, πλέον βρίσκονται στις όχθες της Alster, δίνοντας στις αντίστοιχες περιοχές μορφή κηπούπολης. Οι πολυτελείς κατοικίες έξω από την πόλη βρίσκονται στις όχθες του Έλβα στα δυτικά της πόλης, έχοντας έναν περισσότερο εξοχικό χαρακτήρα, με την τεχνητή παραλία μπροστά τους. Το πρώην Freihafen, που έπρεπε να “κρύψει” η Speicherstadt, νυν HafenCity, τώρα προβάλλεται ως το πιο “καυτό” μέρος για να κτίσει ένας star-αρχιτέκτονας. Με την εγγύτητά του, τόσο στο ιστορικό κέντρο της πόλης, όσο και στο λιμάνι, η θέση αυτή έχει τόσο πλεονεκτήματα συνδεσιμότητας, όσο και κύρους, και βέβαια θέας. Προτείνεται έτσι για υπηρεσιακές χρήσεις, αλλά και πάλι, για πολυτελείς

58. Η αποθήκη Kaiserspeicher(1875) στο λιμάνι Freihafen, τον 20ο αιώνα.

59. Η αποθήκη Kaispeicher A, κτίστηκε στη θέση της αποθήκης Kaiserspeicher, μετά την καταστροφή της τελευταίας από τους βομβαρδισμούς του 1945. Παρ'όλο τον σύγχρονο σχεδιασμό της με απλές γραμμές και τη συμφωνία με το λειτουργικό της χαρακτήρα, διατηρεί τη χρήση του παραδοσιακού κόκκινου τούβλου.

60. Φωτορεαλιστικό της νέας Φιλαρμονικής του Αμβούργου στο πρώην Freihafen, HafenCity, που χρησιμοποιεί για βάση της την αποθήκη Kaispeicher A.

κατοικίες. Το νερό δηλαδή προσελκύει τα υψηλότερα στρώματα, όχι λόγω της σχέσης του με την εμπορική δραστηριότητα, αλλά λόγω του χαρακτήρα αναψυχής, που του έχει αποδοθεί μόλις τα τελευταία χρόνια. Οι λιμενικές χρήσεις έχουν πάει πίσω από το νησί Brook που αποτελούσε το ελεύθερο λιμάνι, όπου υπάρχει σε μεγάλο μέρος παραγωγική δραστηριότητα. Η πόλη, δηλαδή, συνέχισε το διαχωρισμό των οικιστικών και εμπορικών δραστηριοτήτων της, με βάση τον Έλβα ποταμό.

Το Αμβούργο, ως πόλη και κοινωνία, ακολουθεί μια συνέπεια στο χαρακτήρα και τη δομή του. Αυτό που καθόρισε την πορεία του, δίνοντάς της συνοχή και συνέχεια, ήταν η, πάντα άρρηκτα συνδεδεμένη με τον Έλβα, εμπορική του δραστηριότητα. Το εμπόριο αποτέλεσε, τόσο αίτιο, όσο και αποτέλεσμα της χειραφέτησης των κατοίκων του και της οργάνωσής τους σε συντεχνίες. Το εύρος και η ποιότητα της αστικής αρχιτεκτονικής από το Μεσαίωνα μέχρι και σήμερα, αποδεικνύει το κοινοτικό πνεύμα και την ευημερία, που αυτή η οργάνωση έδωσε στους πολίτες του Αμβούργου.

Το κτήριο της Elbphilharmonie αποτελεί σύμβολο αυτών των χαρακτηριστικών της πόλης του Αμβούργου, αντίθετα με προτάσεις που την παραβάλλουν με άλλα, καθαρά συγκυριακά κτήρια, όπως η αντίστοιχη όπερα του Σύδνεϊ. Τουναντίον, η Φιλαρμονική ακολουθεί μια μουσική παράδοση, που εγκαινίασε το 17ο αιώνα η συντεχνία των εμπόρων, πραγματοποιώντας μια πρωτοπορία για την εποχή, την πρώτη δημόσια όπερα της Γερμανίας. Η ανέγερση της Φιλαρμονικής του Έλβα, όνομα που αποτρέπει φόρο τιμής στον τροφοδότη της πόλης, γίνεται με έξοδα της πολιτείας και από δωρεές πολιτών της. Η θέση της είναι στη γωνία νησίδας του πρώην ελεύθερου λιμανιού. Η σχέση της όπερας με το λιμάνι και την εμπορική δραστηριότητα γίνεται ακόμα πιο ξεκάθαρη, από το γεγονός ότι βάση του κτηρίου αποτελεί μια πρώην αποθήκη του λιμανιού (εικ.57,58). Αυτό δίνει μια εικόνα με έντονο συμβολικό χαρακτήρα, του τρόπου με τον οποίο το εμπόριο αποτέλεσε τη βάση της πολιτιστικής ανάπτυξης της πόλης. Ταυτόχρονα, προβάλλεται ως η συνέχεια αυτής της παράδοσης, σε ένα μέλλον όπου οι πολίτες απολαμβάνουν την οικονομική, αλλά κυρίως την πολιτιστική ευημερία των κόπων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Addison James Thaye, *Medieval Missionary: A Study of the Conversion of Northern Europe Ad 500 to 1300*, Concord N.H., Rumford Press, 1936.

BBC Radio 4, ραδιοφωνική εκπομπή *Things we forgot to remember: The Hanseatic League*, αναμετάδοση στις 21/12/2009.

Brotton Jerry, *The Renaissance Bazaar*, New York, Oxford University Press, 2002.

Charles H. Robinson, *Anskar, The Apostle of the North, 801-865, translated from the Vita Anskarii by Bishop Rimbert his fellow missionary and sucessor*, London, SPCK, 1921.

Rettet die Deichstraße e.V., <http://www.deichstrassehamburg.de/>

Fachwerk.de, “Das niederdeutsches Hallenhaus”, <http://www.fachwerk.de/lexikon.html> (πρόσβαση 10/01/13).

Gallois Dr. Johann Gustav, *Die Geschichte der Stadt Hamburg*, Tramburg's Erben, 1867 (από την ιστοσελίδα www.lexicus.de).

Gombrich Ernst .H., *Χρονικό της Τέχνης*, Αθήνα, MIET, 1994.

Griep Hans-Günther, *Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985

Grote, R. J., “Zur Entwicklungsgeschichte des niedersächsischen Bürgerhauses im Mittelalter”, *Baufachinformation.de*, <http://www.baufachinformation.de/denkmalpflege> (πρόσβαση 10/01/13).

Hamburgs Geschichte, www.hamburgs-geschichte.de

Jefferies Matthew, *Hamburg: a cultural history*, Northampton, Interlink Books, 2011.

Le Goff Jacques, *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα;*, Αθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2006.

Λεμονόπουλος Χαράλαμπος, “The Hanseatic League of the Middle Ages”, *Ανιστόρητον*, τόμος Η971, 27/09/97.

Levillain Léon, Campus Martius, *Bibliothèque de l'école des chartes*, τόμος 107, σ.σ. 62-68, 1948.

Mackinnon James, *History of modern liberty: Origins-The Middle Ages*, London, Longmans Green and co., 1906.

Meier Dirk, *Seafarers, Merchants and Pirates in the Middle Ages*, Woodbridge, The Boydell Press, 2006.

Μπούρας Χαράλαμπος Θ., *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα, Μέλισσα, 1994

Neubert Peter John, *Hamburgbuch*, hamburgbuch.de

Oliver Heissner, The Project, *Elbphilharmonie Hamburg*, <http://www.elbphilharmonie-erleben.de/en/> (πρόσβαση 06/01/13).

Πιρέν Ανρί, *Οι πόλεις του μεσαίωνα : Δοκίμιο οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003.

Port of Hamburg, "The history of Hamburg Port", <http://www.hafen-hamburg.de> (πρόσβαση 23/12/12).

Postel Rainer, "The Hanseatic League and its decline", διάλεξη στο Central Connecticut State University, 20/11/96.

Rowling Marjorie, *Η καθημερινή ζωή στο Μεσαίωνα*, Αθήνα, Δημ. Ν. Παπαδήμα, 1992.

Saalmann Howard, *Medieval cities*, New York, George Braziller, 1968.

Staatsoper Hamburg, Hamburg State Opera, <http://www.hamburgische-staatsoper.de> (πρόσβαση 06/01/13).

Thompson Michael, *The Medieval Hall*, Scolar Press, 1995.

Universität Hamburg, "ecclesia forensis", *Promptuarium ecclesiasticum Medii Aevi*, <http://www.proema.uni-hamburg.de/index.php>

Webber Geoffrey, "Trading places and travelling: Musical legacies of the Hanseatic League", διάλεξη στο Gresham College, 12/07/12

Wissen.de, "Bürgerhaus", <http://www.wissen.de/lexikon> (πρόσβαση 10/01/13)

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- 1: www.en.wikipedia.org, "Frankish Empire 481 to 814-en"
- 2: Εικόνα από προσωπική επεξεργασία
- 3: Εικόνα από προσωπική επεξεργασία
- 4: www.commonswiki.org, "Ansgar Dom"
- 5: www.en.wikipedia.org, "843-870 Europe"
- 6: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη του 1150 από τον E. H. Wichmann, 1896. Λήφθηκε από www.christian-terstegge.de
- 7: όπ.π.
- 8: όπ.π.
- 9: όπ.π.
- 10: www.metawiki.org, "Hamburg in 1150"
- 11: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη του 1200 από τον E. H. Wichmann, 1896. Λήφθηκε από www.christian-terstegge.de
- 12: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη του 1320 από τον C. F. Gaedechens, 1880. Λήφθηκε από www.christian-terstegge.de
- 13: Χάρτης του Μεσαιωνικού εμπορίου από τον William Shepherd, 1911. Λήφθηκε από την ιστοσελίδα www.lib.utexas.edu.
- 14: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη του 1550 από τον E. H. Wichmann, 1896. Λήφθηκε από www.christian-terstegge.de
- 15: όπ.π.
- 16: Εικόνα από το βιβλίο του Michael Thompson, The Medieval Hall.
- 17: www.fachwerk.de/lexikon/hallenhaus.html
- 18: Εικόνα από το βιβλίο του Hans-Günther Griep, Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses.
- 19: όπ.π.
- 20: www.de.wikipedia.org, "Haus Deichstraße 27"
- 21: www.de.wikipedia.org, "Hamburg Nikolaifleet 01 KMJ"
- 22: Εικόνα από το βιβλίο του Hans-Günther Griep, Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses.
- 23: όπ.π.
- 24: όπ.π.
- 25: Χαλκογραφία από τον Jan Dircksen, 1606. Λήφθηκε από www.architekturar-

chiv-web.de

26: Εικόνα από την παρουσίαση της διάλεξης του Geoffrey Webber, Trading places and travelling: Musical legacies of the Hanseatic League.

27: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη από τον B.R. Davies, 1841. Λήφθηκε από <http://www.davidrumsey.com>.

28: Εικόνα από το βιβλίο του Hans-Günther Griep, Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses.

29: όπ.π.

30: Χάρτης από τον P. G. Heinrich, 1810. Λήφθηκε από www.christian-terstegge.de

31: Εικόνα από το βιβλίο του Hans-Günther Griep, Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses.

32: όπ.π.

33: www.commonswikimedia.org, "Krameramthh040911 060"

34: όπ.π., "Krameramtsstuben"

35: www.de.wikipedia.org, "Haus Deichstraße 43"

36: Από αρχείο της Χριστίνας Πολυχρονοπούλου.

37: <http://humanandnatural.com>

38: Εικόνα από το βιβλίο του Hans-Günther Griep, Kleine Kunstgeschichte des deutschen Bürgerhauses.

39: www.de.wikipedia.org, "Hamburg.Michel.Grundriss.Sonnin.02t1178d"

40: www.konzertkassegerdes.de

41: www.freundederkuenste.de

42: www.commonswikimedia.org, "Oper am Gänsemarkt"

43: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη από τον B.R. Davies, 1841. Λήφθηκε από <http://www.davidrumsey.com>.

44: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη από τον C. F. Gaedeche, 1880. Λήφθηκε από www.christian-terstegge.de

45: www.cabbagesandqueens.wordpress.com/

46: όπ.π.

47: www.commonswikimedia.org, "Hamburger Börse 1890"

48: www.de.wikipedia.org, "Haus Deichstraße 19"

49: www.bing.com/maps/

50: www.en.wikipedia.org, "Hamburg Speicherstadt 1888 Querschnitt"

51: www.de.wikipedia.org, "Speicherstadt 2008a"

- 52: www.hamburgische-staatsoper.de
- 53: www.fi.wikipedia.org, "Hamburg Stadttheater um 1890"
- 54: www.commons.wikimedia.org, "Hamburg Thalia Theater um 1890"
- 55: όπ.π., "Hamburg Deutsches Schauspielhaus 9438"
- 56: όπ.π., "Laiszhalle in Hamburg-Neustadt"
- 57: Χάρτης από προσωπική επεξεργασία με υπόβαθρο χάρτη από www.maps.google.com
- 58: www.quartier-magazin.com
- 59: www.hamburg-heide-harz.de
- 60: www.elbphilharmonie-erleben.de

Πηγή κειμένου στο οπισθόφυλλο: Bernhard Meyet-Marwitz, *Weltstadt Hamburg*, Hamburg, Hamburg Bucherei, 1954